Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor
Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret
Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links
Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

Folk og minder fra NORDSJÆLLAND

42. Årgang
Julen 1987

Sverige: 25 minutter...

Ombord på de rød/hvide færger, som sejler både fra Helsingør og Helsingborg kl 10 - 30 - 50, kan De nyde overfarten med Øresundspriser i restauranter og i de velforsynede kiosker.

Efter gennemgående restaurering er "Prinsesserne" kronen på værket af overfartens modernisering.

PRINSESSE ANNE MARIE PRINSESSE ELISABETH

Overfartens tre øvrige færger er også sat i 1. klasses stand...

HOLGER DANSKE KÄRNAN KRONBORG

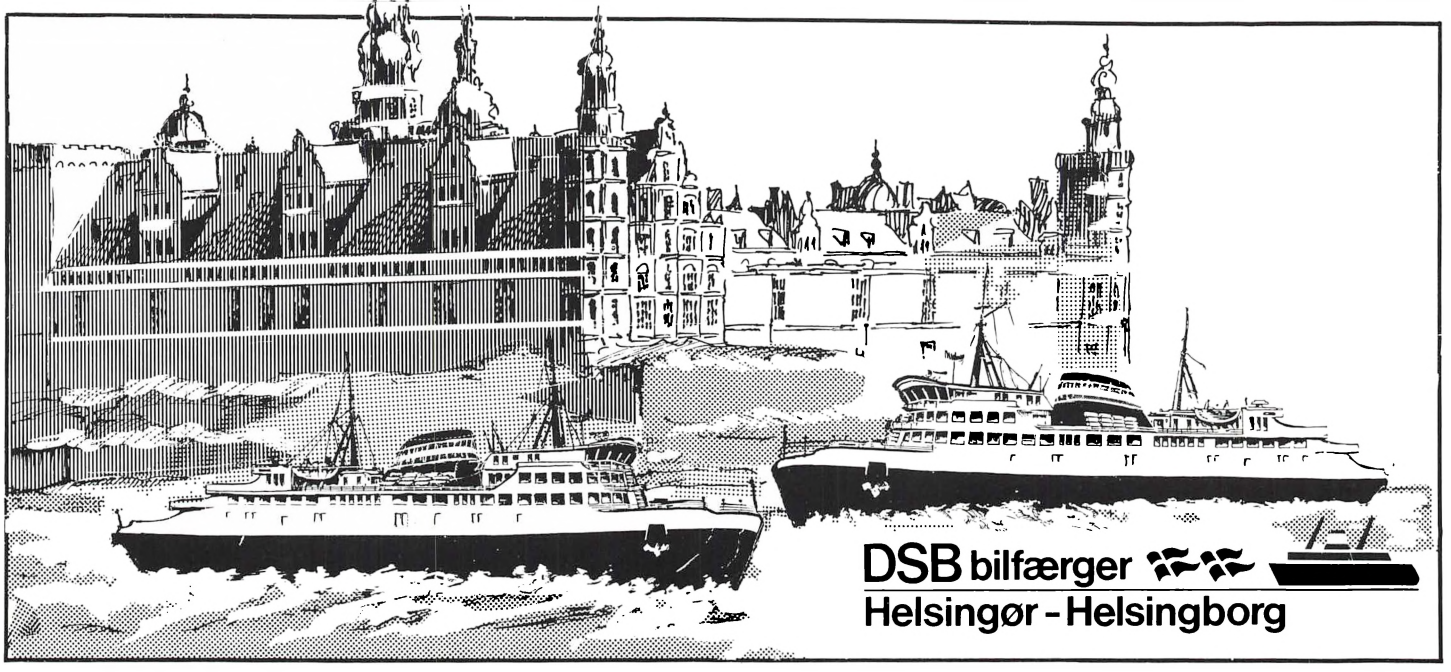

Prinsesserne på Sundet hver anden afgang!

Faste minuttal fra begge sider: 10 · 30 · 50

Folk og minder fra NORDSJÆLLAND

Redigeret af Niels Richter-Friis

1987

Toogfyrretyvende årgang

Udgivet af
Dansk Bladforlag v/Niels Richter-Friis
Postboks 2 – 3480 Fredensborg
Tlf. 02 28 05 00 – Giro 5 39 05 40

INDHOLD

Det mærkværdigste monument i Nordsjælland – *side 5*
Af Hakon Lund

Ib Andersen havde en dybfølt kærlighed til naturen 9
Af Godfred Hartmann

Strandlund i Charlottenlund 13
Af Harald Skougaard

Hos fiskerne i Snekkersten og Skotterup 18
Af Christian Sørensen

Særprægede individer 21
Af Karl Nielsen

Helsingør-fotografen Christian Wismer og hans slægt 24
Af Annette Aagaard

Fra Pibe Mølles storhedstid 26
Af Anders Friederichsen

Sophienberg – engang et kongeligt sommerslot 28
Af Torben Topsøe-Jensen

Røg i køkkenet 33
Af Søren Frandsen

Henrik Pontoppidan og Hillerød 37
Af Asger Berg

En vejviser anno 1799 40
Af Kenno Pedersen

En by set lidt fra oven – i vintersol 46
Af John Jedbo

Eftertryk af artikler i
»Folk og minder fra Nordsjælland«
er kun tilladt i uddrag
og med kildeangivelse.
Papir: Ikonorex, 150 g - 250 g.
Sats: hph reprosats
Repro: Bjarnholt Reproduktion AS
Farverepro: Thor Repro AS
Tryk: Krohns Bogtrykkeri AS
Omslagskachering: J. C. Uttenthal

ISBN 87-88393-11-9

Omslaget:
»Den forblommede Antik« i Fredensborg slotshave må være det mærkværdigste monument i Nordsjælland. De færreste bryder sig vel om det. Selv bøgetræet yderst til højre på forsiden, der rammes af monumentets skygge, synes at bøje sig bort i afsky.
Hakon Lund, som er overbibliotekar ved Kunstakademiet, fortæller mere om »Den forblommede Antik« og om de mange mærkværdigheder i den indledende artikel på side 5.
Foto: Niels Richter-Friis.

Det mærkværdigste monument i Nordsjælland

Af Hakon Lund

I Fredensborg slotshave finder vi »Den forblommede Antik« fra 1764. Monumentet har sin helt personlige stil og efterlader et sammensurium af tanker og spørgsmål hos beskueren. Men Wiedewelt har næppe forsøgt at udtrykke nogen dybere mening – eller også er den borte med blæsten ved Esrum sø.

I Fredensborg slotshave står et meget stort antal skulpturer. Der er store og små, letforståelige og vanskeligt opfattelige mellem hinanden. Mange af dem er i tidernes løb blevet flyttet fra det sted de oprindeligt stod til et andet. Det var fordi man løbende har fået nye ideer om, hvordan en have skulle se ud. Mange af de ældste, man kunne sige oprindelige figurer, er helt væk, andre er skubbet til side og fjæler sig i det dunkle.

Da Frederik V omkring 1760 besluttede, at haven skulle fornys under ledelse af den franske arkitekt Nicolas-Henri Jardin, udskiftedes et meget stort antal skulpturer og et endnu større antal nyopstilledes. Det var billedhuggeren Johannes Wiedewelt, der havde studeret otte og et halvt år i Paris og Rom, som udførte langt de fleste af figurerne.

Han ville noget med det, der blev stillet op. Selv om det i vore dage kan være svært at forstå meningen med såvel de enkelte statuer som med helheden, er der dog en sammenhæng, som han iøvrigt selv i vid udstrækning har gjort rede for. At den gamle mand, der frysende skutter sig i folderige klæder med et kulbækken ved sin side, symboliserer vinteren, er ret indlysende, når man finder ham opstillet blandt de tre andre årstider lige uden for slottets havefacade. Danmarks og Norges monumenterne på hver side af kæmpealleens åbning skilter tydeligt med rigernes og provinsernes våbenskjolde.

Går man den lige vej ud ad Eremitagealleen til venstre for Ballonpladsen med Wiedewelts obelisk for Frederik V, kommer man til Esrum sø, der hvor to små pavilloner står på hver sin side af alleen. Harsdorff malede dem hvide, men for et par år siden blev de lyserøde, fordi farveafdækninger synes at vise, at det var den oprindelige farve. Nord for den nordlige pavillon skjuler sig mellem træerne et mærkværdigt, næsten monstrøst monument. I sammenligning med Wiedewelts øvrige virker det ufærdigt og groft, næsten brutalt. Umiddelbart virker det som et he-

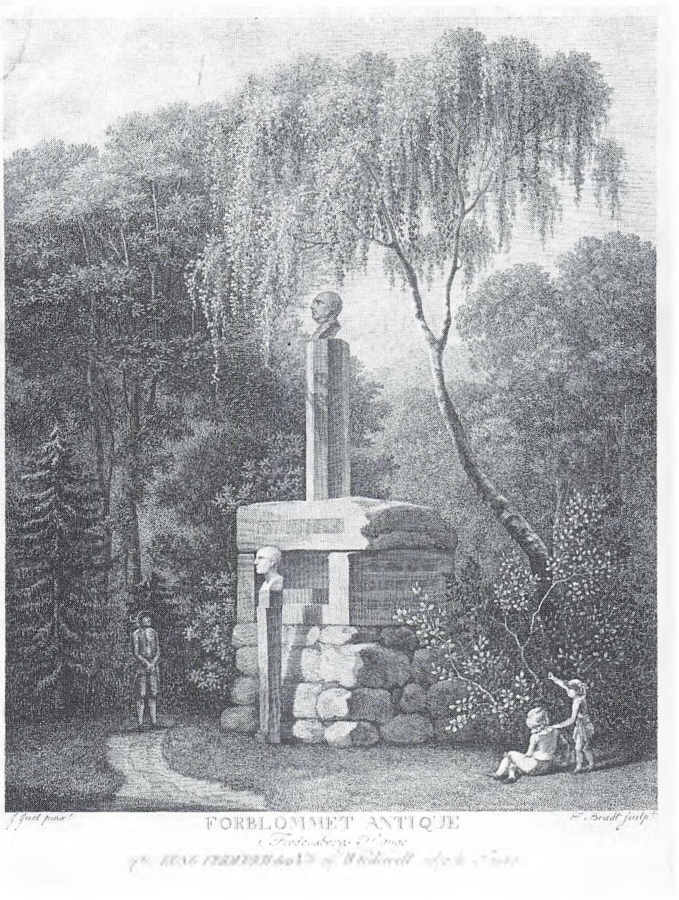

Frederik Ludvig Bradt lavede ca. 1780 dette kobberstik af »Den forblommede Antik« efter Jens Juel's maleri – som desværre er sporløst forsvundet.

densk alter. Selve kroppen er opbygget af fem skifter kampesten, hvor over fire svære plader af norsk marmor danner en slags alterbord af form som en kasse, der er åben i begge langsider.

På jorden foran denne opbygning står en hermeformet sokkel, dvs. en sokkel, som er spinklere forneden end foroven. Den bærer en buste, delvis ituslået, af en bedrøvet udseende gammel mand. Et ottekantet søjleskaft er placeret ovenpå »altret«, og det bærer et kraftfuldt mandshoved. Ikke underligt, at man alle dage har spurgt sig selv, hvad dette ejendommelige monument skulle forestille?

Anbringelsen midt mellem træerne, det ufærdige udseende og den besynderlige komposition, det hele er i modstrid med alle andre skulpturer i Fredensborg slotshave. Naturen sørger for, at haver og deres vækster ændrer sig, ikke mindst, hvis man ophører med at passe dem.

Et kobberstik efter et maleri af Jens Juel – selve maleriet er desværre forsvundet – kaster lys over den oprindelige situation. Billedet viser, at der til forskel fra idag har passeret en sti forbi monumentet. En spadserende er standset op på stien og betragter lamslået det mærkværdige syn. På monumentets anden side viser et barn sin kammerat skulpturen. Hvis vi ellers kan tro billedet, har beplantningen været en anden. De ranke bøgetræer, der nu omgiver det, er af nyere dato, og ret tilfældigt placeret. På stikket er alt iscenesat. Et træ, formentlig en birk, hvis stamme bagfra svajer mod monumentet, holder sin krone som en parasol over figurerne. Prydbuske dækker delvist for »altrets« sider, og et par mindre graner står ved stien. I baggrunden skjuler bøgetræer horisonten.

Dengang stikket blev lavet, sikkert omkring 1780, blev beskueren ledt frem til monumentet ad en sti. Nu skal man finde det midt i skoven. Den bevidst sirlige beplantning omkring figuren har formentlig gjort, at man opfattede den endnu grovere end idag, hvor de fuldvoksne bøge gør den relativt mindre.

Kobberstikket, som er udført af Frederik Ludvig Bradt, meddeler

For at gøre forvirringen komplet, er indskrifterne skrevet med runer, ovenikøbet på en slags oldnordisk og på islandsk.
Billedet er hentet fra det bind, hvor Wiedewelt samlede sine tegninger og optegnelser, og nederst til højre har han noteret, at stenen er den »Cummersøiske Marmor«.

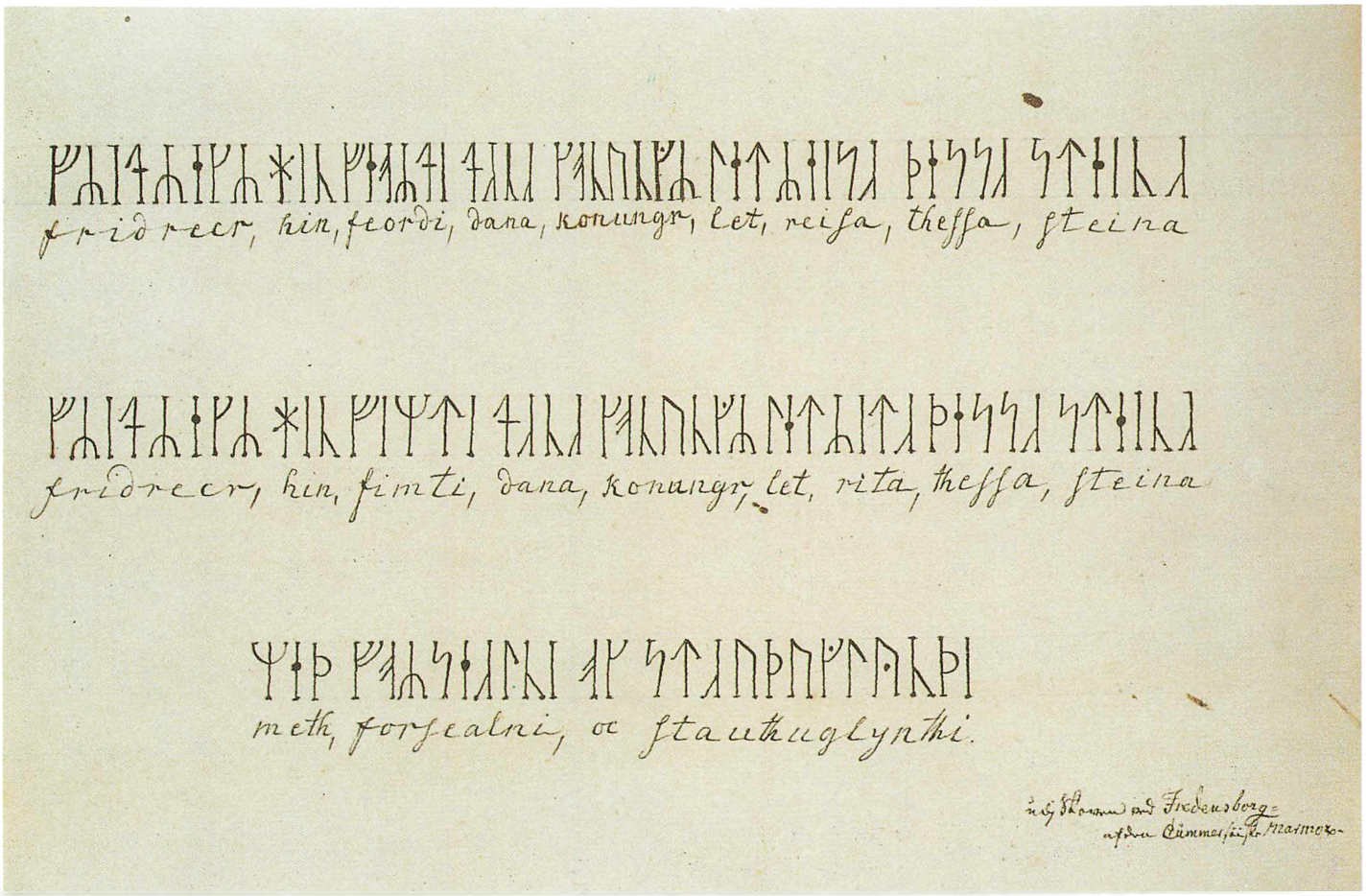

Så er der mere klarhed over Jardins to små pavilloner ved Esrum sø. De ligger smukt på hver sin side af den lange, snorlige Eremitageallé, og »Den forblommede Antik« står lidt nordligere, øverst på skrænten.

ved sin tekst under billedet, at det vi ser er en *Forblommet Antique efter Kong Friderich den V'tes af Wiedewelt udførte Tanke.* Her får vi to kontante oplysninger. For det første, at ideen til mærkværdigheden skal være kongens og for det andet, at billedhuggeren Johannes Wiedewelt har givet denne form. Den tredje oplysning – at den er en forblommet antik – bør i grunden opfattes som en advarsel om ikke at forsøge sig med en tolkning.

Lad os derfor i første omgang nøjes med at se på realiteterne. I modsætning til Wiedewelts øvrige skulpturer i haven bærer denne en indskrift, som lyder: »frirecr, hin, feordi, dana, konunge, let, reisa, thessa, steina« og »frirecr, hin, fimti, dana, konunge, let, rita, thessa steina« samt »meth, forsealni, oc, stauthuglynthi«. Det er på nutidsdansk: »Frederik den Fjerde danernes konge lod disse sten rejse. Frederik den Femte danernes konge lod disse sten ridse. Med kløgt og standhaftighed«.

Da man ved, at det var den kongelige historiograf Bernhard Møllmann, der i 1755 blev Frederik V's kongelige historiograf, som forfattede indskriften, er det klart, at Frederik IV i alle tilfælde ikke havde noget med indskrifterne at gøre. Det næste spørgsmål som rejser sig er derfor, om det kan være rigtigt, at monumentet er skabt af fjerde Frederik? Rejste han stenene? Wiedewelt selv fortæller, at stenene, og det må være de øverste, var af marmor fra Kummersø. Det var et stenbrud ved Oslofjorden, som først rigtigt kom i gang på Christian VI's tid. Dette synes at udelukke, at Frederik IV skulle have foretaget opbygningen af det, som her er benævnt »alteret«.

Naturligvis er det lidt dristigt at afvise indskriftens udsagn, fordi det må formodes, at man for over tohundrede år siden var tættere på begivenhederne. Imidlertid kan det tænkes, at oplysningen om, at Frederik IV rejste stenene går på busterne alene. Vi får jo af stikket at vide, at tanken bag monumentet var Frederik V's, og tanken må vel have relation til hele monumentet. Noget må altså have været ændret fra den ene konges tid til den andens.

Frederik IV købte mange skulpturer på sin rejse til Italien i det attende århundredes begyndelse. Han kan således meget vel have hjembragt de to hoveder, men han kan også have arvet dem, da hans fader gennem generalbygmester Lambert van Haven købte to antikke hoveder i 1670'erne.

Arkæologen Vagn Poulsen har undersøgt de to buster og kom til det resultat, at den ene, oldingen forneden, var en ægte antik fra vor tidsregnings begyndelse. Den har sikkert også i oldtiden kronet en herme. Typen er velkendt fra Cæsars og Ciceros tid, lignende hoveder findes på flere museer.

Det øverste hoved er derimod en forfalskning og aldeles ikke antikt. Typen kaldes almindeligvis Vitellius efter den romerske kejser

Den svenske maler Johan Edvard Mandelberg udførte dette skitseagtige portræt af Johannes Wiedewelt medens de begge opholdt sig i Rom i 1750'erne. Kunstakademiets Bibliotek.

af dette navn, og der kendes adskillige af disse falsknerier. Dette har Frederik IV selvfølgelig ikke vist, næppe heller Frederik V eller Wiedewelt.

Granitsøjlen, som bærer det øverste hoved, kan næppe anses for at være bestemt til dette formål, dertil er den alt for høj. Muligvis er den en tiloversbleven del af et eller andet middelalderligt byggeri, måske det nærliggende Esrom kloster.

Vender vi os nu til indskrifterne, kan det konstateres, at de ikke er så ligetil, som det umiddelbart ser ud. De er nemlig skrevet med runer. I et bind, hvor Wiedewelt har samlet en del af sine tegninger og optegnelser, findes runeindskriften med oversættelsen anført nedenunder linie for linie. Det er også her, han anfører, at de er ristet i sten af den »Cummersøiske Mamor«. Sproget, som indskriften er affattet i, er en slags oldnordisk, gammelt skulle det i alle tilfælde lyde. Den sidste linie, som står på monumentets forside, er på islandsk: »Meth Forsealni og Stauthuglynthi« er en oversættelse til dette sprog af Frederik V's latinske valgsprog: »Prudentia et Constantia«.

Wiedewelt fortæller selv, at monumentet opstilledes i haven i 1764, altså i Frederik V's regeringstid. Hvis det fra starten har været meningen, at det skulle være forblommet, er det ikke mærkeligt, at der ikke i samtidige kilder findes nogen forklaring, det ville jo have været i modstrid med ideen. Havekunstteoretikeren, professor C.C.L. Hirschfeld fra Kiel gennemvandrede haven meget nøje i forsommeren 1780. Han passerer monumentet med ordene: »Følger man denne sti, har man snart tilhøjre igen udsyn til en rå stensøjle, der hæver sig fra en sjusket sammensat sokkel.« Her er altså ingen hjælp at hente, han standser ikke op, gør sig ikke tanker. Hvad han ellers var ret god til.

Senere betragtere må have passeret endnu hurtigere, når de mente at se en buste af dronning Margrethe på toppen af den ottekantede søjle, andre udlagde den lidt mere fornuftigt som Cicero. Det har næppe været meningen, at de to buster overhovedet skulle udlægges som hverken det ene eller det andet. De har i deres anonymitet og ejendommelige meningsløshed skullet være manende, skullet stemme sindet til eftertanke. Sammen med runerne, som de fleste ikke kunne læse – de er oven i købet forkerte – har beskueren skullet bibringes en fornemmelse af noget meget gammelt, noget som kunne opfattes efter forgodtbefindende, som en kombination af romersk antik og nordisk hedenold, som en grav og et alter.

Endelig må det ikke overses, at der i Fredensborg slotshave blev anslået talrige nationale strenge: Danmark og Norge var vel repræsenterede med civiliserede monumenter af veltilhugget norsk og italiensk marmor, måske er Den forblommede Antik på det afsides sted en beskeden tribut til det Island, som mere end noget repræsenterede nordens oldtid, og som jo iøvrigt også var en del af riget.

Ib Andersen havde en dybfølt kærlighed til naturen

Af Godfred Hartmann

Ib Andersen er en af dette århundredes store billedkunstnere. Han bosatte sig for 50 år siden i Fredensborg – hvor artiklens forfatter, Godfred Hartmann, boede lige i nærheden ...

I 1937 købte Ib Andersen et smukt gammelt bondehus på Stationsvej i Fredensborg. Han forlod København og kom stort set kun til byen, når han skulle aflevere en tegning til Politikens kronik eller overvåge trykningen af en af hans store farveillustrationer til Magasinet, som bladets ledelse lod gå ind i 1962 – en højst ejendommelig disposition, der vakte harme i vide kredse, og som kunstnerne med rette betragtede som en kortsynet og tåbelig handling.

Efterhånden blev hans besøg i byen sjældnere – han følte, at han ikke rigtig havde noget at komme der efter, og han forankrede sig fastere og fastere til Nordsjælland og fandt snart sine motiver i egnen omkring Fredensborg. I haven lod han opføre et stort atelier – to højloftede rum, hvor han holdt pinlig orden, og hvor hans blyanter og pastelkridt lå parat til arbejdet. På en måde mindede hans atelier mere om en videnskabsmands laboratorium end om en kunstners værksted. Men Ib Andersen elskede orden og klarhed – en næsten pillen pertenlighed prægede hans egen person såvel som hans omgivelser.

I hans atelier var han omgivet af ting, som han holdt af, men som også havde betydning for hans arbejde. Gamle bøger med naturvidenskabelige emner – udstoppede dyr og forsteninger var fast inventar, og i lange tider puslede et halvtamt egern et eller andet sted i de store rum – en levende model, som han gengav med videnskabsmandens nøjagtighed. Luften kunne være tung af naftalin, og døde fugle blev studeret under lup, og uden for hans dør stod mælkeskålen parat til tusmørkets pindsvin.

Som hos den langt ældre Johannes Larsen var anatomien i orden, og ofte var hans tegninger – som Lundbyes – ledsaget af oplysninger om tid og klokkeslet for hvornår tegningen var udført. Vist havde han sine store forbilleder, og han følte kun selv, at det var ret og rimeligt.

Måske stod vinteren hans hjerte nærmest. Han holdt af den lave sol gennem de nøgne træer. På akvareller kunne han fastholde den tunge vinterhimmel, hvor solens sidste stråler pludselig lyste som en pur-

Ib Andersen fotograferet i 1952, 45 år gammel.

Esrum Sø ved Kobæk Vig. 1962.

purflænge gennem de dybsorte skyer – et forvarsel om mere sne, der snart skulle lægge sig som aflange driver i plovfurerne.

Få kendte den nordsjællandske bondegård bedre end han. Som L.A. Ring og Lundbye var han fortrolig med husmandens boelsted, hvor stigen hang på gavlen og mælkejungerne stod med bunden i vejret. Han kendte hønsene, der skrabede i jorden efter korn, og katten, der halvsovende for et øjeblik havde glemt den mus, der lige før pilede hen over de slidte brosten i gården.

Vi kunne møde ham, når han i sin jeep sad bøjet over arbejdet. Med en næsten utilnærmelig koncentration kunne han aflure selv den mindste detalje i motivet. Stålbrillerne var gledet langt ned på næseroden, men øjnene var stedse søgende, og de smalle hænder ivrige, når de skurede hen over arket, fæstnet til pladen på han knæ. Måske var han ikke længe om at lave en af de store pennetegninger derudefra. Blækket var knapt tørt, når han vendte hjem til atelieret – men snart hørte arket op med at bule, når han hængte det op i nærheden af den kolossale kakkelovn – en mastodont fra Akademiet i København, som gjorde god fyldest i det store rum.

Men han behøvede ikke altid at køre ud på markevejen i Langstrup og Veksebo. Et øjeblik ned af en villavej i det gamle Fredensborg var ofte nok. Han lærte os at se charmen ved tyvernes byggeskik – ofte foragtet og betragtet med et næsten medlidende skuldertræk. Disse huse med altaner oven på verandaen – og det stejle skiffertag med kviste, indrammet af udskåret træværk. Villaer der uden blusel kaldte sig »Flora« og »Breidablik«, og hvor en struttende agave placeret på altanens hjørne ofte kunne understrege fordums elegance og velstand. At haven var overgroet af skræppeblade og bjørnekloer var i hans øjne kun af det gode. Var han selv et ordensmenneske, understreges forfaldet tit i hans kunst, og som den romantiker han også var, fandt han mosset på stentrappen og skovbundens flora i baghaven og det høje græs kun gennemskåret af klippede, smalle gange langt smukkere end den vel-

plejede villahave. Kun i bondens have med de lave klippede buksbomhække, bonderoser og det frønnede, grønmalede lysthus følte han sig rigtig hjemme. Ikke underligt, at forfaldet netop understreges i hans mange tegninger fra de gamle danske kolonier både på Guldkysten – i Indien og på de Vestindiske Øer. Og vel netop derfor har Irland virket dragende på ham. Der fik overgroede ruiner og smedejernslåger, der vemodigt hang på ét hængsel, pludselig liv, og forladte herresæder og klostre kunne kun virke inspirerende på en kunstner som Ib Andersen.

Igennem hele hans kunst og vel også i hans motivvalg fremgår det klart, at han havde en solid arkitekturhistorisk viden som baggrund. Uddannet som arkitekt, dog uden at have taget afgang fra Akademiet, udviklede han hurtigt en sans for det gode hus, og hans store opmålinger af Vestindiens plantageejendomme vidner om både kærlighed og indsigt i fortidens arkitektur. Få har vel også som han behersket den merkantile grafik, ofte stærkt påvirket af angelsaksisk typografi. Ikke underligt, at forlagene fik øje på hans talent både som illustrator og som eksklusiv omslagstegner. For det var langtfra alt, som han indlod sig på. Betingelsen måtte være, at han selv følte, at han havde noget til fælles med den skrivende. Det følte han over for så fine essayister som Jacob Paludan, Knud Sønder-

Bådbro i Sørup. 1950.

Landskab ved Lønholt.

Første snefald ved Fredensborg. 1942.

by og Frank Jæger. I sjælden grad forstod og fornemmede Ib Andersen alle aspekter i den tekst, han skulle illustrere.

Et hovedværk i dansk bogkunst »Den fuldkomne fisker« bærer fra titelbladet til den sidste side (i Izaac Waltons engelske klassiker »The Complete Anger« 1653 oprindelig illustreret af Thomas Bewick) helt igennem præg af hans bogtekniske viden og kærlighed. Selv om både typografi og vignetter leder tanken hen på hans store forbillede Thomas Bewick.

Ib Andersens dybfølte kærlighed til dansk natur har vi alle oplevet – som en flittig medarbejder i Politiken, hvor han jævnligt leverede et fornemt akkompagnement til Kronikkens tekst. Ja det hændte, at hans tegning fortalte mere end det skrevne ord. En lyrisk understregning, som måske kunne fornemmes som noget flygtigt henkastet, men som altid var gennemarbejdet og gengivet med en akkuratesse, som helt dækkede emnet. Sjældent har en dansk kunstner formået at give det sete igen med en sådan inderlighed, og tanken strejfer både Thomas Lundbye og Christen Købke.

Vist var det i Norsjælland, han fandt de fleste motiver for sin kunst. Men også de lange, snorlige og ofte trøstesløse jyske landeveje havde i ham en fin fortolker. Han kendte denne ørkesløse række af telefonpæle langs grøfterne og læhegnene med de sorte graner, der skilte den ene muldede mark fra den anden. Han kendte åløbene ved Brande og Sønder Omme. Selv var han en fornem fluefisker, der adræt fulgte de bugtede åer, hvor ørreder søgte op om efteråret.

Blot et flygtigt blik i hans atelier vidner om hans flid. Meget fik han fra hånden – ofte til toner af Mozart og Händel, som nok var den foretrukne ledsagemusik til hans arbejde. Fra egnen omkring Tisvilde vendte han hjem til Fredensborg med store laverede tegninger, der skulle ledsage Otto Gelsteds tekst – et frugtbart samarbejde, der resulterede i en intim skildring af den nordsjællandske natur på Sjællands blæsende isse. En lykkelig udgivelse under krigen, hvor vi alle længtes efter at færdes frit i den danske natur. Han kendte egnen fra ungdommens venskab med Johannes V. Jensens sønner – et venskab, der fik stor betydning både for hans kunst og for hans livssyn. Aldrig gik han på akkord, og han kunne være skånselsløs i sine krav både til sig selv og til forlæggerne og bogtrykkerne. Men han opnåede altid, hvad han ville, og det var kun godt.

Han havde store planer om fremtiden – men de blev aldrig til virkelighed. I 1969 døde han kun 61 år gammel. Han elskede Nordsjælland, og han lærte os at se på naturen, som vi godt vidste lå derude, men som vi nu og da var lige ved at glemme.

Strandlund i Charlottenlund

Af Harald Skougaard

Artiklens forfatter bor selv i Strandlund – som ligger ud mod Øresund, lige syd for Charlottenlund Skov.
Vi følger udviklingen gennem 250 år – fra Strandmark til Strandlund-bebyggelse og Charlottenlund Strandpark.

Det var en stor festdag, når den jævne københavnerfamilie i forrige århundrede skulle på den årlige søndagstur til Charlottenlund. Man glædede sig til denne dag måneder i forvejen. Far, mor og børn var tidligt oppe for at træffe alle forberedelser, så man allerede ved ottetiden kunne trave af sted med de to mindste i »trillevogn« – medbringende et par kæmpestore madkurve, der selvfølgelig skulle strække til hele dagen. Turen blev foretaget til fods både ud og hjem. Kun de mere velhavende havde råd til at ride eller køre i hestevogn.

Hvilken strøm af mennesker ud gennem Nørreport – ud til Strandvejen. Det var en temmelig drøj tur. Vejen var i en elendig forfatning. Ryttere og vogne af forskellig slags for hurtigt forbi. Adskillige af de sidste havde bænke på ladet, hvor så mange som muligt pressedes sammen. Vognene kørte hurtigt, fordi det selvfølgelig gjaldt om at nå så mange ture som muligt i løbet af dagen. Sent på eftermiddagen og om aftenen skulle man som fodgænger tage sig særlig i agt. Kuskene havde i løbet af den varme dag fået mange dramme for at slukke tørsten. Så de var mere eller mindre fulde, og selvfølgelig skulle de køre om kap, når lejlighed gaves.

Det var en varm tur for de mange fodgængere. Støvskyer hvirvledes op, når ryttere og vogne for forbi. Men selvfølgelig nød man turen. Der var så meget at se på. Til højre havde man Strandmarkerne med det blå Øresund i baggrunden, og til venstre lå de mange lystgårde med blomstrende haver foran. De fleste af beboerne byggede med vilje deres smukke huse et godt stykke fra vandet. Man havde en idé om, at det var meget usundt at bo for nær ved havet – det ville give gigt og anden dårligdom.

Ved Hellerup passerede man Store og Lille Tuborg, hvor salmedigteren Grundtvig boede på landet. »Hellerupgaard« lå fornemt tilbagetrukket. Efter yderligere en halv times gang kom man forbi »Øregaard« med den smukke park. Så nåedes »Maglegaard« med den berømte, gamle allé. I hurtig rækkefølge fulgte lyststederne »Bonne Esperance« og »Taffelbay«.

Endelig efter 2-3 timers travetur nåede familien frem til målet – traktørstedet »Constantia«. Ved indgangen stod »børstedrengene« parat til at børste støvet af folks klæder og sko, hvis man var rede til at ofre en skilling for renselsen. Drengene havde politiets »næringsbrev« om halsen – et lille blikskilt, som fortalte, at de havde myndighedernes tilladelse til erhvervet.

Efter den lange spadseretur var det skønt at komme ind i »Con-

Det andet Strandlund, fotograferet i 1908.

stantia«s have. Far købte »vand på maskine« og andre drikkevarer i restaurationen, mens mor delte »mellemmadder« ud i snesevis til de voksne og børnene. Bagefter gik man tur i skoven eller legede nede på Strandmarken.

Traktørstedet »Constantia«

På et gammelt kort fra 1720 kan man se, at der syd for Charlottenlund Skov lå et hus »Poltmandshuset« – kludesamlerens hus. Her boede »Klude-Mads«, der samlede gamle klude, som han solgte til »Strandmøllen«. Imellem skoven og dette hus lå der en lang, temmelig smal grund. I 1753 blev dette areal købt af tømmerhandler Niels Aagesen. Han opførte en bygning til »en liden Fabrique til Landets Nytte«. I sin ungdom havde han sejlet som tømmermand på det gode skib »Constantia« og også besøgt byen af samme navn i Sydafrika. Det var grunden til, at han kaldte sit hus i Charlottenlund »Constantia«. Da han døde 8 år efter, solgte enken ejendommen til en skibstømrer på Holmen, Lars Sørensen Suhm. Efter tilbygning indrettede han traktørsted. Men han gik hurtigt fallit, fordi han ikke kunne klare terminsydelsen. Heller ikke efterfølgeren havde heldet med sig. Først da tobakshandler Peter Vanino i 1766 overtog »Constantia«, kom der gang i foretagendet. Han var velhavende og ejede bl.a. det palæ på Sankt Annæ Plads, som var udlejet til den franske ambassadør. Han fik lov at låne ambassadørens »stegemester« Germain Charles Maton, som blev bestyrer af traktørstedet. Nu gik forretningen strygende. Velhavere holdt fester på stedet. »Constantia« blev den første beværtning i Danmark med »fransk køkken«.

Allerede 3 år efter købte Maton ejendommen. Den berømteste fest derude var afskeden for landsmanden, billedhuggeren Jacques Saly, der i 1757 var kaldt til Danmark for at lave den fornemme rytterstatue af Frederik V. Da arbejdet var færdigt og opstillet på Amalienborg slotsplads, blev han fejret han med en stor fest på »Constantia«.

I 1787 døde Maton. Men ejendommen fortsatte som landbrug og traktørsted. I et hyldestdigt fra 1801 skrev en af datidens poeter bl.a.

De ikke forbi »Constantia« drage,
en styrkende frokost der de tage
i skyggefuld løvsal,
hvor lærkernes sang
omtone dem fra lysgrønne vang.

Mange ryttere kom til skoven. Men da der var forbud mod ridning, lavede en af kroejerne stalde, hvor kavalererne kunne få hestene opstaldet. Det viste sig at være en god forretning.

I nogle år var »Constantia« privat lyststed, men i 1825 blev der igen traktørsted med god søgning. En overgang var der hornmusik i haven. Mange skuespillere, sangere og forretningsfolk blev stamgæster, bl.a. kammerherre Berling og hans samleverske, Louise Rasmussen. Den sidste kom også senere sammen med Frederik VII, som hun var blevet viet til under navn af Grevinde Danner.

»Constantia«s glansperiode var i tiden 1852-1875, hvor restauratør Chr. Nielsen og hans hustru var værtspar. Deres tre døtre var med til at kaste glans over stedet. De gik under navnet »Prinsesserne af Strandvejen«. Når kong Christian IX havde været på besøg hos kronprinsen på Charlottenlund Slot, standsede han næsten altid vognen ud for »Constantia«. Så vidste han, at de tre piger ville komme farende ud til vejkanten for at aflevere deres dybeste nejen for majestæten. Kongen havde altid et venligt ord til pigerne – dagen var reddet.

En eftermiddag var der besøg af en flok unge mennesker, som spiste og drak – og ind imellem spillede billard. Men pludselig kom servitricen farende ind til Nielsen og råbte: »De er stukket af uden at betale«. I en fart fik værten spændt for vognen. Idet han kørte ud på Strandvejen, så han tre fiskere fra Skovshoved på vej mod byen. Hurtigt fik han dem sat ind i situationen – fiskerne entrede vognen, og så gik det ellers i fuld fart mod Hellerup, hvor de højrøstede ungersvende blev indhentet.

En af dem fik lige råbt: »Ka' I se den gik?« I det samme fik en af fiskerne fat i manden og sagde: »Næh, den gik fa'en myre mig ikke, unge mand«. Alle erklærede, at de ingen penge havde. Heldigvis kendte Nielsen en af fyrene, der var søn af en mand, som tit gæstede »Constantia«. Han måtte af med sit guldur i pant. Næste dag mødte den unge mand slukøret op for at indløse uret mod betaling for det beløb, de skyldte.

Nielsen behandlede alle ens. Ville han ikke svare på et dumt spørgsmål, tav han, uanset hvem han stod overfor. En dag kom Dronning Louises bror forbi traktørstedet, hvor værten var i færd med at strigle de flotte Frederiksborg-hopper, som var beundret i vid omkreds. Prinsen var en stor hestekender og ville absolut købe den ene hest. Nielsen fortsatte sit arbejde, som om han intet havde hørt. Prinsen gik slukøret bort. Fru Nielsen havde inde fra køkkenet overværet episoden. Hun kom farende ud og sagde: »Hvorfor sagde du ikke noget? Så du ikke, at det var dronningens bror »Russerprinsen«? Svaret kom omgående: »Jo, det så jeg godt. Men jeg handler sgu'nte med hopper«.

I 1874 holdt ægteparret Nielsen op og solgte »Constantia« til Chr. Hansen. Da denne senere overtog »Skydebanen«s restauration, for-

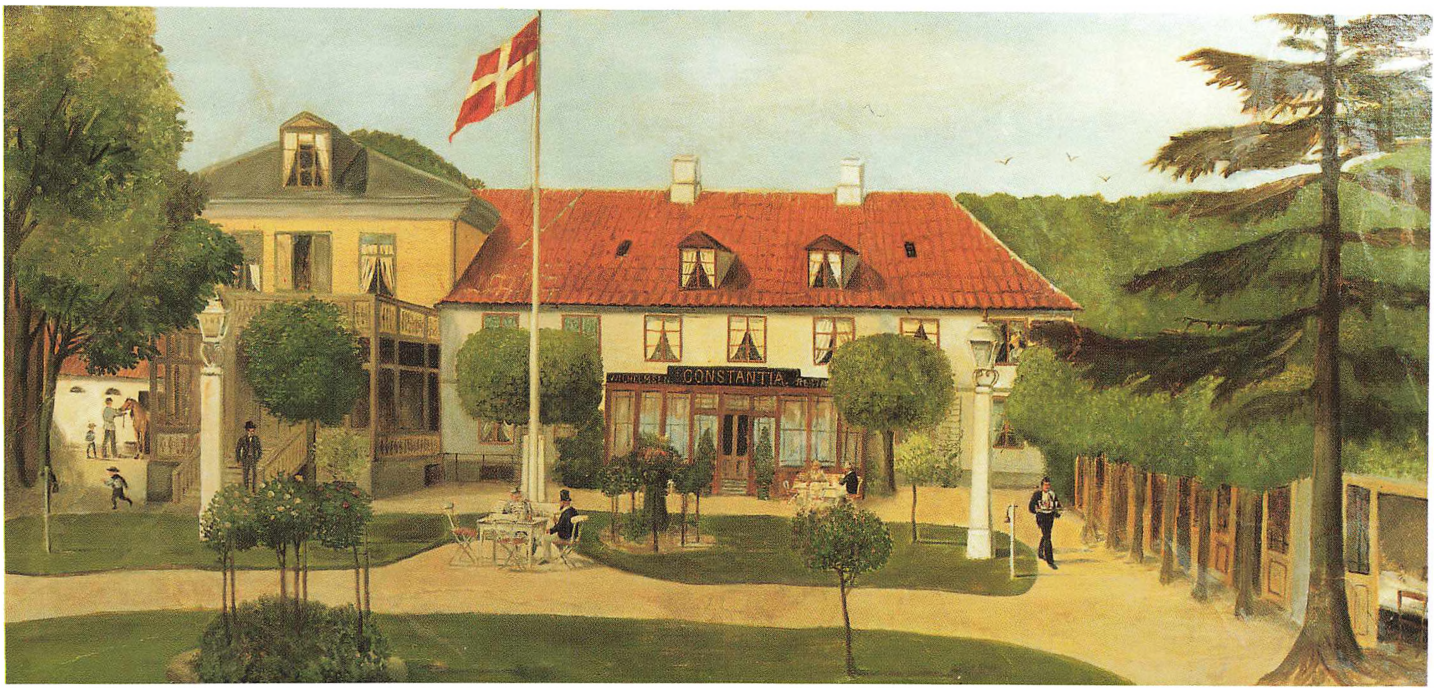

Frederik Wilhelmsens Constantia-Restaurant, malet af ukendt kunstner. Øregaard Museum.

pagtedes stedet ud til Fr. Wilhelmsen, som få år efter blev ejer. I 37 år drev han det traditionsrige traktørsted. Han foretog udvidelser, så store fester kunne afholdes – bl.a. flyttede »Hellerup Borgerlige Forening« derud.

Også »Akademisk Skytteforening« fandt vej til Charlottenlund. Wilhelmsen opdagede hurtigt, at de unge studenter godt af og til kunne være urolige gæster. Når præmieuddeling og udnævnelser var foretaget, blev der afsluttet med spisning og et stort punchesold. Men værten tog det ikke så nøje, hvis et par glas og nogle stole blev ødelagt under festen. Kun en enkelt gang ville han holdes skadesløs. Det var en kold vinteraften, hvor hele holdet udkæmpede alle tiders sneboldkamp, så de fleste af etablissementets ruder gik med i løbet.

Wilhelmsen var vellidt på grund af sit gode humør. Over for stamgæster kunne han godt tillade sig et vist frisprog. Hver sommer kom den kendte matematikprofessor og lærebogsforfatter Jul. Petersen til »Constantia« efter eksamensafslutningen for at hvile ud og få fred til at læse »Den sidste Mohikaner« – »den bedste bog jeg kender«. Hver aften skulle han have to toddyer med værten. En aften, da der var mange gæster i restaurationen, kom Wilhelmsen ind og satte sig ved Petersens bord og sagde: »Professor Petersen, De er så dygtig til matematik. Hvad bliver 2 pund og 1½ alen, når det lægges sammen?« »Det er noget vrøvl«, svarede professoren. »Næh, det er ikke. 2 pund er et kilo og 1½ alen er en meter – altså en kilometer«.

Wilhelmsen solgte traktørstedet i 1916 til grosserer Aage Löwener, som sammen med et konsortium havde planer om udstykning. Men der gik nogle år endnu.

I 1930-32 ejede skibsreder A.P. Møller grunden med »Constantia«. Arealet blev videresolgt til »Ejendomsselskabet Constantia«, klausuleret for opførelse af det nu eksisterende trefløjede byggeri med 9 opgange og stort haveanlæg foran. Skibsrederen var meget imod, at der lige ud til Strandvejen blev opført 5-6 etagers beboelseskomplekser som i Hellerup.

Det første Strandlund

På det gamle »Constantia«s Strandmark på den anden side af Strandvejen var der allerede i midten af forrige århundrede bygget en villa helt ude ved Øresund. Her boede billedhuggeren Jens Adolf Jerichau med sin hustru, maleren Elisabeth Jerichau-Baumann. Villaen hed »Strandlund«. Billedhuggeren var elev af Thorvaldsen.

Man sagde dengang, at det var et meget forstyrret og rodet hus. Børnene blev frit opdraget. Derfor søgte mange nabobørn ind i haven for at lege. »De tre prinsesser af Strandvejen« smuttede også tit derover, fordi der altid skete noget spændende. Men en dag kom de dog skrækslagne hjem til fru Nielsen på »Constantia« og råbte ophidset: »Mor kan du tænke dig. Da vi legede nede ved strandbredden, spiste Jerichaus børn friske vandmænd, som om det var en stor delikatesse«.

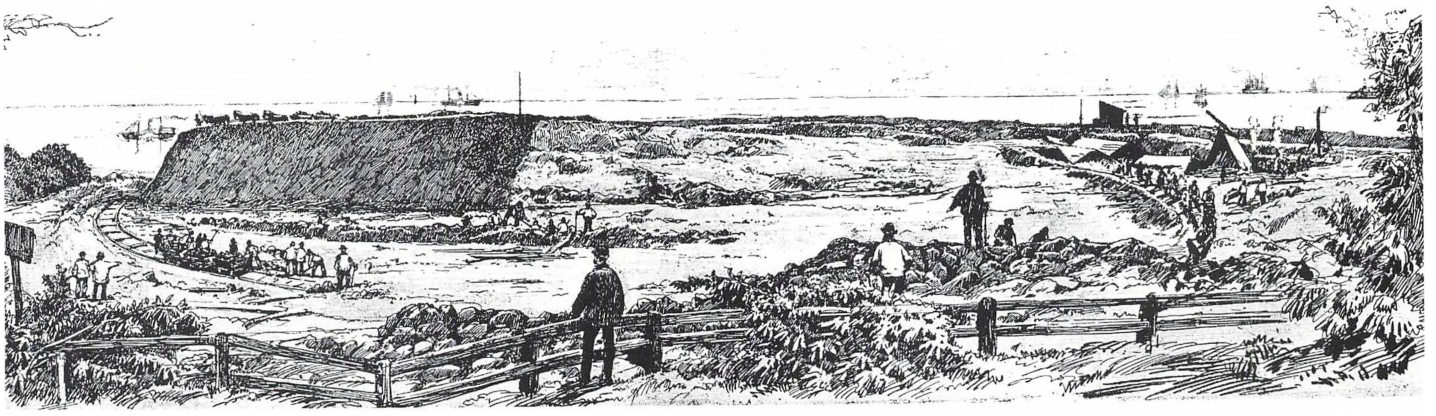

Charlottenlund Batteri under opførelse. Tegning fra »Illustreret Tidende« december 1886.

Da de to kunstnere døde, blev villaen solgt. I 1905 købte fabrikant Andreas Holmblad »Strandlund«. Han lod det utidssvarende hus rive ned og opførte et nyt.

Det andet Strandlund

Arkitekten på det nye hus var Vilh. Fischer. Familien Holmblad flyttede ind i villaen om sommeren 1907. Men allerede et halvt år efter døde Holmblad – kun 33 år gammel. Hans enke beholdt huset, men i 1928 købte skibsreder A.P. Møller den pompøse ejendom.

På nabogrunden mod syd lå »Vennerslund«. I 1906 rykkede etatsråd H.N. Andersen ind her og boede der til sin død i 1937. To år efter erhvervede skibsrederen også denne ejendom, således at han nu rådede over hele arealet.

I 1953 rettede den daværende formand for Vanføreforeningens Københavnsafdeling, Arne Taarnstrup, henvendelse til skibsreder A.P. Møller om tilladelse til at benytte det sydøstlige hjørne af hans grund som badestrand for vanføre.

Skibsrederen var med det samme positivt indstillet for ideen. Han overlod foreningen brugsret til strandgrunden. Samtidig gav han et betydeligt beløb til opførelse af toiletter, omklædningsrum, badebro m.m. Umiddelbart før A.P. Møllers død fik foreningen vederlagsfrit overladt skøde på den ca. 3.000 m^2 store grund. En større udbygning kunne nu foretages, bl.a. med økonomisk støtte fra »A.P. Møllers og Hustru Chasine McKinney Møllers Fond til almene Formål«.

Det tredje Strandlund

I 1973 var »Skibsredergrundene« første gang på Gentofte kommunalbestyrelsesmødes dagsorden. Kort tid efter købte kommunen grundene. I februar 1977 blev arealet solgt til EGV-Ensomme Gamles Værn. Allerede to måneder efter påbegyndtes byggeriet – forestået af arkitektfirmaet Hvidt og Mølgaard. Havearkitekt var firmaet Ginman, Harboe og Borup.

Øvelse i 1920 på Charlottenlundfortet med det midterste 29. Haubitz batteri. Mandskabstelte i baggrunden. P. Thorning Christensen.

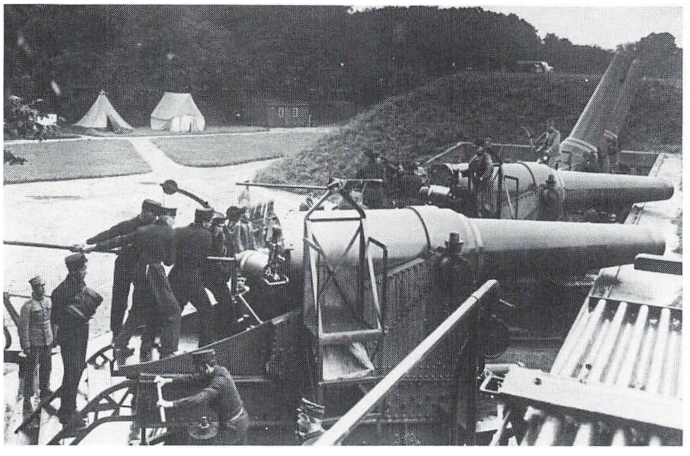

Luftfoto af Charlottenlundfortet set fra syd. I det sydøstlige hjørne af Charlottenlund Strandpark holder »Vikingerne« til med omklædningsrum og badebro. P. Thorning Christensen.

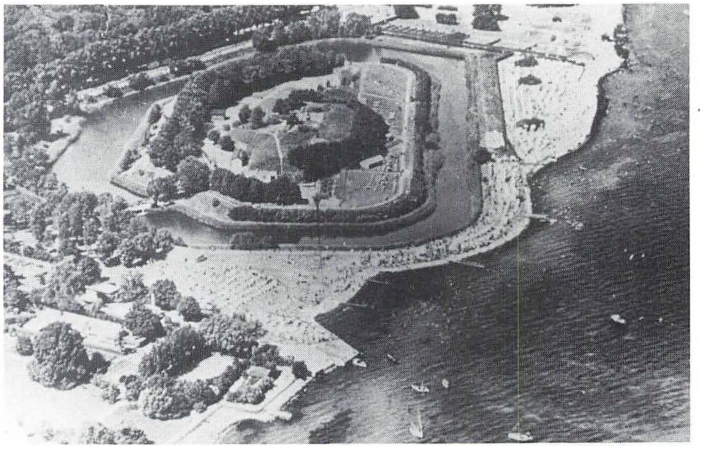

De første indflytninger fandt sted om sommeren 1978, mens området endnu var byggeplads. Officielt blev Strandlund indviet den 28. maj 1980 under overværelse af EGV's protektrice Dronning Ingrid.

Forbindelsen med EGV er dog blevet afbrudt, fordi hovedparten af kollektivbeboerne ønskede, at der skulle oprettes en beboerforening i lejelovens forstand. Strandlund er nu en selvejende institution, hvor også Gentofte kommune er repræsenteret i bestyrelsen.

Strandlund består af 22 bygninger med 66 ejerboliger og 144 kollektivlejligheder med restauration, miniforretning med de almindeligste dagligvarer og plejecentral, således at der fra alle boliger kan tilkaldes hjælp døgnet rundt. Nærmest stranden ligger dagcentret »Vennerslund«.

Bebyggelsen ligger på en af Danmarks smukkeste grunde – lige ud til Øresund, med Charlottenlund Skov på den anden side af Strandvejen og med få minutters gang til forretningsstrøg med talrige butikker.

Charlottenlund Batteri

På østsiden af Strandvejen ud for skoven og slotsparken lå der i gamle dage – som så mange steder langs Øresund – en stor, ubebygget Strandmark. En del af arealet blev i sin tid af Statsskovvæsenet overladt Forsvarsministeriet. Efter lang tids politisk tovtrækkeri i Rigsdagen blev det vedtaget at oprette Charlottenlund Batteri som led i Københavns søforsvar. I Tiden 1886-1888 arbejdedes der på projektet. En journalist fra »Illustreret Tidende« var derude i november 1886 og gav denne skildring:

»Charlottenlund Batteri tager sig nærmest ud som en stor Jordhøj, der stadig vokser. Udstrækningen er meget betydelig – trods det forholdsvis ringe Antal Kanoner, der skal placeres. Men dette ligger heri, at man udelukkende anvender aabne Standpladser, og disse maa fjernes langt fra hverandre, for at der mellem Kanonerne kan blive Plads til dækkende Traverser (jordvolde til beskyttelse af mandskab og ammunition). Midttraversen vil komme til at trone som et Bjerg paa den flade Strand. Den bliver nemlig en Snes Alen høj over Terræn. Ved dette og andre Forsvarsværker i Kommunen er ialt beskæftiget 6-700 Mand. Hvis Frosten ikke bliver for streng, vil Arbejdet blive fortsat hele Vinteren igennem«.

Batteriets opgave var dobbelt.

Skibsreder Arnold Peter Møller, 1876-1965. Han sejlede ofte på arbejde i sin yacht fra Strandlunds anløbsbro til Kongens Nytorv.

Det skulle for det første hindre fjendtlige skibes indtrængen i sejlløbet Renden mod København i samarbejde med det senere opførte Middelgrundsfort. For det andet skulle det beskytte de i Svælget udlagte minefelter.

Charlottenlundfortet

Efter forsvarsloven af 1909 blev batteriet ombygget til dets nuværende udseende, og navnet blev ændret til Charlottenlundfortet. I 1894 var der en bemanding på 179 mand. Under 1. verdenskrig kom tallet op på 395 mand. Der fandtes ingen belægningsrum på fortet, hvorfor mandskabet sov i telte.

I 1932 blev fortet nedlagt, og området blev igen overladt Skovstyrelsen, som altså er skødehaver. Men styrelsen lejer arealet ud til Gentofte kommune. Hele området udgør i dag Charlottenlund Strandpark.

Under 2. verdenskrig brugte den tyske værnemagt fortet til indkvartering. Fortkroen – den tidligere officersmesse – blev sprængt ved sabotage.

»Fluepapiret« blev kort efter fortets nedlæggelse igen åbnet for offentligheden. Gentofte kommunes lokalhistoriske arkiv.

Hos fiskerne i Snekkersten og Skotterup

Af Christian Sørensen

Øresund var fiskernes arbejdsplads. Her fangede de årstidens fisk, og deres koner kørte fangsten på trillebør til Helsingør. Et slid var det, og fiskerne måtte selv tage initiativet til bygning af en lille havn for godt 100 år siden.

Et par små fiskerlejer ved den nordlige del af Øresundskysten, som for hundrede år siden lå ret adskilt, er i vor tid groet sammen til et stort område, bedst kendt under fællesbetegnelsen »Snekkersten«. I leksika og turistbøger kaldes disse almindeligvis for »Fiskerleje«, »Stationsby« og »Villaby«, men i virkeligheden er der tale om tre forskellige faser i fiskerlejets udviklingshistorie. Mellem sommervillaer og moderne huse finder vi den dag i dag en række stråtækte fiskerhuse langs Strandvejen. Det er lejets gamle kerne. Mange er ombygget og moderniseret, men stadig bærer de præget af det gamle »Fæstehus«, hvor datidens fiskerfamilier var fæstere under Kronborg Slot. Efter grundlovens vedtagelse i 1849 kunne fæsterne købe husene af staten, hvilket de også gjorde til priser fra 100 til 150 rigsdaler.

Husene i fiskerlejet ligger lunt i læ for vestenvinden neden for den skovklædte bakkeskrænt, der følger Strandvejen fra København til Helsingør – den oprindelige kystlinie. Der, hvor der nu er strandhaver og garntørrepladser, var engang havbund. Den stærkt trafikerede Strandvej langs kysten var i ældre tid kun en simpel grusvej. Først i 1700-årene oprettede man en personbefordring, som kørte en gang om dagen mellem Helsingør og København. Det var en åben, fast vogn, der snart fik navnet »Radbrækningsmaskinen«.

Gennem 1800-årene var der forskellige dampskibsruter i Sundet, mere eller mindre pålidelige. Det var først, da »Det Forenede Dampskibs Selskab« i 1874 købte skibsruten, der blev orden på tingene. De udvidede sejladsen til også at stoppe ved de små fiskerlejer langs Øresundskysten.

Her på lejet stoppede rutebåden i Skotterup, hvor de brugte den såkaldte »Kongevase« som landingsplads for passagererne, men efter Kystbanens åbning i 1897 stoppede passagerfarten på Sundet. Den førnævnte Kongevase var Skotterup-fiskernes anlægsbro før havnen i Snekkersten blev bygget. Navnet fik den midt i 1800-årene, antagelig fordi Frederik VII blev landsat her, når han kom sejlende i

Strandvejs-idyl fra 1985 i det ældste Snekkersten med de 200-årige fiskerhuse, der klumper sig sammen neden for bakkeskrænten. Husene er moderniserede både udvendig og indvendig.

1985-parti fra havnen med den ældste del af Snekkersten i baggrunden. Moderne villaer blander sig med de gamle stråtækte fiskerhuse, som også er mere eller mindre moderniserede.

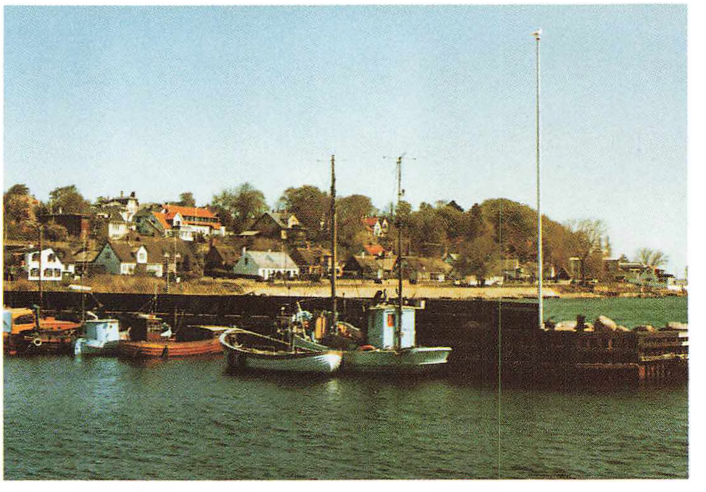

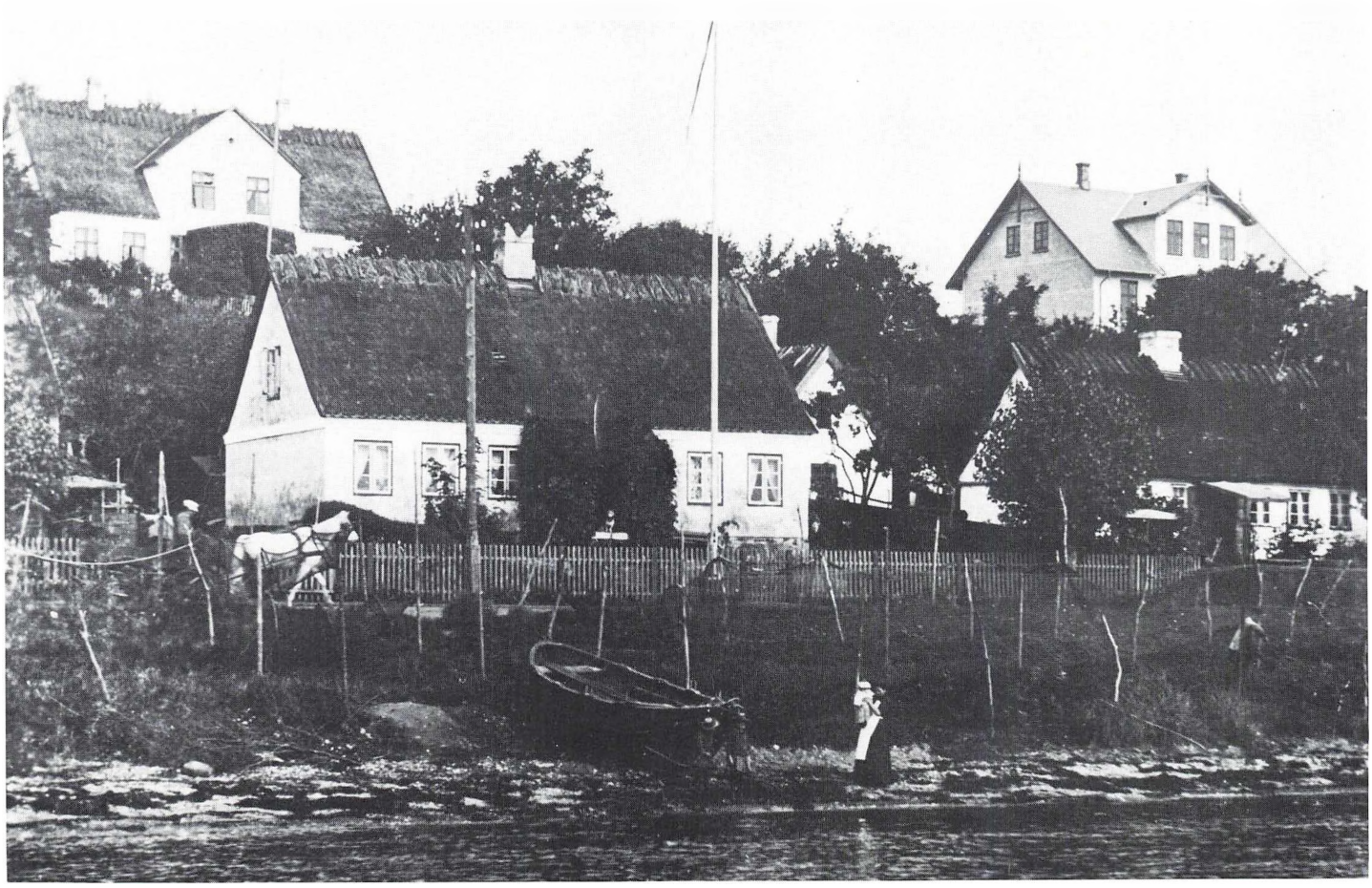

Parti af fiskerlejet, som det tog sig ud i 1900. Garnene var af hør eller bomuld, og de skulle ofte på land til tørring for ikke at rådne. Det foregik på stejlepladsen overfor det sted, hvor man boede.

sin kongelige kutter »Neptun« for at besøge sin personlige ven admiral Tegner, der boede på »Paulinelyst« i Snekkersten.

Øresund var fiskernes arbejdsplads, hvor de fangede årstidernes fiskearter, som af konerne blev kørt på trillebøren til Helsingør og solgt. Alt fiskernes arbejde blev gjort med håndkraft, og derfor var det almindeligt at have en eller to karle til hjælp ved fiskeriet. Deres egne børn var også med overalt, for det var dem, der skulle føre traditionerne videre. Kosten var fisk, flæsk og grød, og desuden dyrkede de forskellige grøntsager, som kunne gemmes. Fisken blev tørret eller saltet – på den måde sikrede de sig mod perioder om vinteren uden fangst. Arbejde manglede der aldrig, båd- og fiskeredskaber skulle holdes ved lige. Deres fiskegarn, som var fremstillet af hør eller bomuld, krævede megen pasning for ikke at rådne. Bådene blev ofte trukket på land og sat ud alt efter vejret, men kystfiskeriet fra åben strand sled hårdt på bådene.

Gennem generationer talte man om den velsignelse, det måtte være at have »en liden Havn«. Allerede i 1700-årene viste statens undersøgelser, at en lille bådehavn var påkrævet der på stedet. Ved personlige afsavn, indsamlinger og ved hjælp fra stat og kommune byggede fiskerne deres havneanlæg i årene 1872-78.

Dette var et byggeri, hvor personlig gevinst måtte vige til fordel for fællesskabet, men med havnens bygning blev der skabt et sammenhold mellem Snekkerstens og Skotterups fiskere. Det gav sig bl.a. udslag i dannelsen af en fiskerforening i 1877 og en sangforening i 1878, som blev starten til en mere jævnlig kontakt mellem familierne.

Snekkersten og Skotterup-fiskernes fælles mål, havnen var og er stadig fiskerlejets stolthed. Her kan den vejfarende se nutidens fiskere arbejde med både og fiskeredskaber.

Sidst i 1800-årene bl.a. med Kystbanens åbning i 1897 kom der nye tider til det gamle fiskerleje. Nu kunne man nemt og bekvemt komme ud på landet – det var blevet moderne at tilbringe sommeren ved skov og strand. Fiskerne fik nu andre og lettere måder at tjene penge på.

Det bedre borgerskab, som hidtil havde ferieret i omegnen af Kø-

»Kongevasen« med det ældste Skotterup i baggrunden. Vasen var fiskernes landingsplads, men den blev også brugt af rutebådene i Sundet. Passagererne blev hentet og bragt i land i robåde af et færgelaug. Denne trafik flyttede i 1876 til Snekkersten havn for 60 kr. om året i havneafgift.

benhavn, vovede sig nu med tog længere væk fra hovedstaden. De lejede sig ind for sommeren i de små, lavloftede fiskerhuse, som blev fikset op med kalk og maling.

Fiskerne fik til gengæld en kærkommen økonomisk håndsrækning, nu var rentepengene til terminen sikret hvert år.

Men fiskerlejet mistede sin primitive idyl. Deres førhen så rolige nøjsomme tilværelse blev fortrængt af byboens mere moderne livsstil og fremskridt.

På bakken bag fiskerlejet kom den ene sommervilla til efter den anden, og nogle af de gamle fiskerhuse har måttet vige pladsen for moderne byggeri. Denne udvikling vil desværre fortsætte, for det kræver både tid, penge og interesse at vedligeholde de gamle huse, som tilhører en svunden tid. Om måske ikke så mange år vil det kun være navnene »Snekkersten« og »Skotterup«, der er tilbage af de ældgamle fiskerlejer.

Strandvejen i Skotterup set mod Snekkersten og havnen. Det var en elendig lille grusvej mellem København og Helsingør, som de vejfarende havde at færdes på med dybe grøfter i vejsiden. Alligevel blev den i en årrække kaldt Adelsvejen, men i 1792 blev det vedtaget, at den skulle hedde »Strandvejen«.

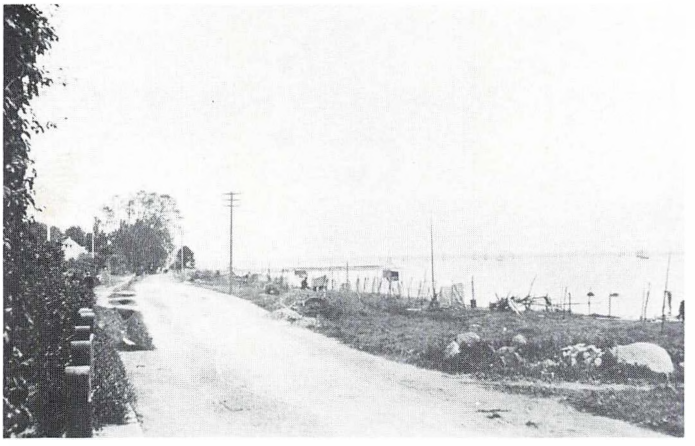

Endnu i 1980-erne er der en del erhvervsfiskere i Snekkersten havn. Her er det en sildebåd, som er ved at rense garnene til nattens fangst. Den vejfarende kan endnu opleve den særlige stemning, som hersker i en lille fiskerihavn.

Særprægede individer

Af Karl Nielsen

Denne artikel portrætterer en håndfuld snurrige personer, som der vist ikke har været skrevet om tidligere.

Det siges, at hver egn har sine originaler, og vores egn der norden for Esrum sø danner ingen undtagelse fra denne regel.

Til vor landsby kom ikke mindre end to fiskehandlere, der begge gjorde sig fortjent til denne titel.

Den ene, der boede i nærheden af Plejelt, kom kørende i hestevogn. Han hed Anton Christiansen, i daglig tale kaldet »Mikkel«.

Hvorfra han havde fået dette lidet smigrende øgenavn, ved jeg ikke, men mon ikke det kunne skyldes, at han var mindst lige så lumsk som sin firbenede navnefælle? Ligesom det også i visse situationer kneb en smule for ham, med at kende forskel på mit og dit!

Han var fuldt klar over sit kælenavn, men det er synd at sige, at han yndede at høre det, selv om han tit var nødt til at gøre gode miner til slet spil. Så nøjedes han med at skule, eller se uforstående ud. Mange var de historier, der gik om ham, og om forskellige ting, der var forsvundet på uforklarlig vis.

I mange år havde far, sammen med en af sine gode venner, Peter Nielsen, i entreprise at bygge danseestrade og restaurationstelt til pinsefesten på Tingbakken i Esrum.

Efterhånden som de havde erhvervet stor rutine i dette arbejde, kunne de byde så lavt, at de var næsten sikre på at få det hvert år, og alligevel var de i stand til at tjene en pæn skilling.

Når de forskellige brædder og planker ikke blev brugt, var de oplagret i et skur ved et skovløberhus i nærheden, Krogdalshuset.

Med i entreprisen var også transport af materialerne til og fra skuret.

Som de nu en dag, da de var på vej ud med et læs brædder, udbrød Peter med det man kalder »Stentorrøst«:

– Så kan jeg s'gu bedre forstå, hvorfor hønsene derinde var så tossede! Jo, for han havde fået øje på fiskehandler Mikkel, der var på vej ind til skovløberens.

Anton vred og vendte sig, og det var tydeligt, at snerten havde ramt!

Ved en anden lejlighed var syv eller otte af bondelandsbyens borgere samlet en lørdag aften hos den stedlige købmand. Det var dengang købmanden altid havde åbent til klokken ni lørdag aften.

Man hyggede sig med en håndbajer, hvad der vel ikke var helt lovligt i butikslokalet, men det tog man ikke så tungt på. Købmanden fik en bajer med, og så var han altid forhandlingsvenlig.

Snakken gik om alting og om ingenting, indtil en af bønderne begyndte at tale om, at han den foregående nat havde haft rævebesøg i hønsehuset, (den firbenede).

Efterhånden kunne også andre i selskabet berette om, hvad ræven i tidens løb havde bedraget ham for, hvor mange gæs og høns, han havde mistet. Lidt henne i baggrunden sad byens altmuligmand, Christian Hansen, på en rulle reb. Han var en ældre mand – muligvis over de 70 – som til daglig beskæftigede sig med alt muligt, men som ikke plejede at forsnakke sig. Nu havde han en tid hørt på det med ræven, og om hvor meget han havde stjålet fra den enkelte, og så kom det pludseligt fra Christian:

– Ja han ta'r fan'ame (fanden annamme mig) osse tøjrkøller!

Selvfølgelig blev nu al opmærksomhed rettet mod den gamle, der måtte forklare nærmere:

Jo, han havde en dag været på vej hjem fra et nærmere angivet sted, hvor han havde muret en skorsten om, og undervejs følte han trang til at komme ind bag en busk, og få bukserne ned.

Som han nu sad på hug der, så han denne rødblissede fiskemand komme kørende, stoppe op og forsigtigt kigge sig omkring til alle sider. Han havde fået øje på en næsten ny tøjrkølle inde på marken, og selv om det var sidst på dagen, og køerne var trukket hjem, skulle han alligevel sikre sig, at ingen så det.

Så luskede han ind og hentede køllen, listede den ned bag i vognen og et par tomme fiskekasser over, og kørte så videre.

Det ville have været sin egen sag for Christian at give sig til kende netop der – ligesom ingen havde nogen medlidenhed med ham der var blevet en tøjrkølle fattigere...

Den anden fiskehandler var betydeligt mere harmløs end den ovenfor omtalte, omend han heller ikke altid havde helt rent mel i posen. Hans forseelser bestod dog nærmest i, at han solgte fisk, der ikke

I dette gamle, stråtækte hus i Dronningmølle boede den »skæve« Oskar. Herfra udgik hans ikke altid lige lydefri landture med fisk.

var så friske, som det kunne være ønskeligt, hvad til en vis grad kunne undskyldes med, at han kørte med trillebør, og at det godt kunne tage en rum tid, inden han kom til yderdistrikterne.

Han var svensker, hed Oskar Aronsen og var bosat i Dronningmølle. I sine yngre dage var han kommet til skade med ryggen, så den ene skulder sad en del lavere end den anden, hvorfor han havde fået tilnavnet »Den skæve Oskar«.

Denne rygskade var rimeligvis også grunden til, at han måtte gå med fiskebøren, når han nu ikke mere kunne klare det strenge arbejde på teglværket. Det med invalidepension, havde man vist knap nok hørt om den gang.

Det kneb også for ham at holde børen oppe, hvorfor han måtte have en rem fra håndtagene op over nakken til at bære i. Man var aldrig i tvivl om, når Oskar nærmede sig.

Det var ikke noget, der hed asfaltveje, og ingen havde heller fået den idé at sætte gummihjul på trillebøre, eller på vogne for den sags skyld. Når så dertil kom, at Oskar som regel altid glemte at smøre, var man aldrig i tvivl, ligesom man som regel kunne høre, om han var på vej op eller ned ad en bakke. Hjulet peb med forskellig toneart, eftersom han kørte stærkt eller langsomt. For så at gøre det hele fuldkomment, sang han altid på sit mærkelige halvsvenske, og lige så falsk som trillebørhjulet!

Ungerne på egnen havde forsøgt at drille Oskar, men det havde de opgivet, for han var stort set umulig at gøre gal i hovedet. Han kom snarere med en eller anden kvik bemærkning, så de lå flade af grin – og kom måske til at se en smule op til ham.

Han kom ret langt omkring med sine fisk, helt til Saltrup og Mårum, så der var vel ikke så meget at sige til, at fiskene ikke var helt friske ved vejs ende.

Ingen havde heller tænkt på at komme is i fiskekasserne dengang. En af gårdmændene i Villingerød var kendt for sit vidtløftige levned samt for sin store slagfærdighed, og måske han også havde fortjent at få betegnelsen »original« hæftet på sig, for han havde ligeledes en egen vane med altid at blande sig i ting, man ikke ville synes kom ham ved, og han lod aldrig en chance gå fra sig, hvis han kunne komme til at skose en eller anden.

Således da den ovenfor omtalte købmand en dag så sig nødsaget til at dreje nøglen om i forretningen

Her residerede Anton Petersen, bonden med de store kartofler. At der i det hele taget blev råd til det vidtløftige levned han førte, må nok tilskrives den billige arbejdskraft han havde, idet gardens drift udelukkende blev varetaget af hjemmeværende, voksne børn!

I denne, nu nedlagte, købmandsforretning i Villingerød, »ordnede« man verdenssituationen over en håndbajer lørdag aften, og der blev spundet mangen en ende om de omkringboende!

og gå fra det hele. Han havde muligvis nok »mænget« sig en smule for meget med de større bønder i byen og holdt lovlig mange store gilder, for at være med i laget.

Anton Petersens kommentar hertil var:

– Jæ mener, han var blevet for stor efter størrelsen!

Anton Petersen var den nævnte bonde.

Samme Anton var en usædvanlig dygtig landmand, uden hvilket han vel heller ikke kunne have klaret det liv han førte.

Et år havde Anton nogle meget fine kartofler, store og flotte, hvilket han heller ikke undlod at prale med, når lejlighed bød sig.

Som de nu hos Anton en dag var i gang med kartoffeloptagningen, kom Oskar for hjemadgående med sit køretøj, pi-ih-iv, og med ikke mindre end fire tomme fiskekasser.

Anton gik og spankulerede på marken tæt ved vejen, da han fik øje på den skæve. Det gode humør, Anton var i på grund af de fine kartofler, skulle udnyttes, og det skulle Oskar få at mærke!

Anton styrede lige mod svenskeren, stoppede ham, og gav sig i snak med ham, samtidig med at han indleder med lidt smådrillerier. Det var dog som om det prellede helt af, og Anton måtte gå mere effektivt til værks, og spurgte derfor direkte:

– Jæ mener, har du virkelige fået solgt alle dine sure fisk – jæ mener du har vel måttet forære halvdelen væk – jæ mener til folk med mange katte?

Heller ikke denne salut syntes at bide på Oskar, som i stedet nøjedes med at klappe sig på lommen, hvor en velspækket kræmmerpung stak tutten op. Men Anton gav ikke op:

– Jæ mener, er det ikke det, jeg altid har sagt, jæ mener jo større kæltring, desto større held!

– Ja vist fa'en, det skal nok ha' sin rigtighed, svarede Oskar roligt, og de dummeste bønder er altid dem med de stø'ste ka'tøflerne –! Hvorefter Oskar roligt hankede op i trillebøren, og gav sig videre på hjemvejen.

Anton blev for én gangs skyld svar skyldig. Han måtte nøjes med at glo på sine store kartofler.

Helsingør-fotografen Christian Wismer og hans slægt

Af Annette Aagaard

Beskæftiger man sig med Helsingørs historie i forrige århundrede, vil man før eller senere støde på billeder af fotografen Christian Wismer, som var af gammel Helsingør-slægt i tredie generation.
Tidens nye og spændende opfindelse var fotografien.

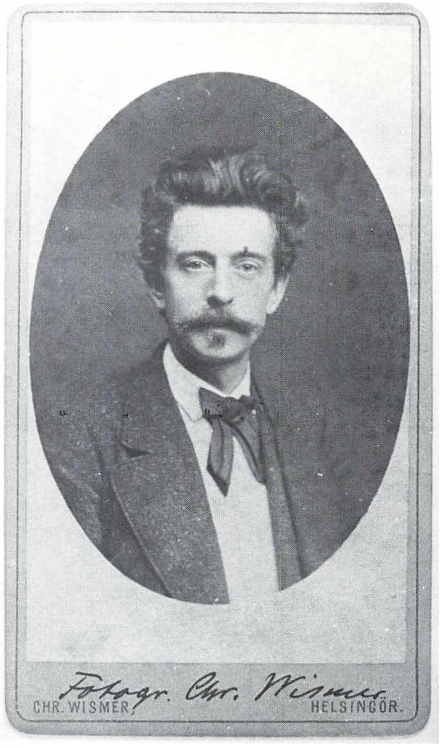

Fotograf Christian Wismer.

I folketællingslisterne fra 1845 finder vi i strandtoldbetjentboligen på Søndre Strandvej strandtoldkontrollør Johan Lorents Wismer, født i København 1787, samt hans familie. Man må håbe, at boligen ikke har været alt for trang, for hans kone Catrine Marie, født 1790, skænkede ham efterhånden elleve børn, hvoraf de syv boede hjemme i 1845. Desuden husede boligen to tjenestepiger og en karl.

Sønnen Jens Christian, født 1816 som tvillingebror til Frederik Julius, der betegnes som sindssvag, søgte som faderen ind ved Øresunds Toldkammer og blev 1839 maskinelev på dampbugseringsskibet »Prindsesse Wilhelmine«. Han blev maskinmester Wagners første elev og fik i den to-årige læretid ingen løn, men dog et mindre kosttilskud.

1847 døde Johan Lorents Wismer, 60 år gammel. Kort efter flyttede den nye toldkontrollør William Diderik Klein ind i embedsboligen og giftede sig med datteren Emma, født 1820. I 1855 havde de fået fire børn, og desuden boede den sindssvage bror Frederik hos dem. Samme år boede maskinmester Jens Christian i Stengade 31 sammen med sin kone Laura Nina, f. Drewsen, og deres fire børn. Frederikke, født 1827, blev gift med købmand Frederik Julius Iversen. Også de havde i 1855 fire børn, og i hjemmet på hjørnet af Stengade og Stjernegade boede desuden Frederikkes mor, Catrine Marie Wismer. Det er karakteristisk at lægge mærke til, at det er døtrene, der tager sig af den syge bror og den gamle mor. Om Carl, tvillingerne Johan og Lovise og den yngste, Theodor, er der ingen oplysninger.

Men det var den ældste af flokken, Nicolai Hendrik Johan Wilhelm, født 1809, der blev far til fotografen. Efter at være udlært som instrumentmager giftede han sig i 1840 med Charlotte Juliane Marie Carlsen, som var født 1818 som datter af klubvært i »Dramatikken« Andreas Carlsen, født ca. 1780, og Charlotte Catrine født Richter, 1781-1845. Lægen Niels Peter Møller har omtalt dem i sine erindringer fra Helsingør i 1820-30erne. Samme Charlotte skal have været ret fantasifuld, så det er måske fra hende, sønnen Christian Peter Lauritz har arvet sin tilbøjelighed til et mere omskifteligt liv, end der blev de fleste til del.

Velsagtens under indflydelse af faderens arbejde som »opticus« blev hans interesse vakt for tidens store opfindelse, fotografien. Endnu før 1870 har han oprettet sit atelier i Stengade 408, det senere nr. 30, »skraas for Hotel du Nord«, og Helsingørs Avis har dette år den 27. september en tekstannonce: »Vi have haft Lejlighed til at see flere af Photograph Wismer hersteds udførte Portraiter navnlig af Provst Heiberg, Slotspræst Friedenreich og Pastor Bondesen, samt af Professor Chr. Winther, hvilke alle anbefale sig ved en høj Grad af Klarhed og ved den kunstneriske Udførelse, som er blevet dem til Deel. Portraiterne, der ere

gjengivne saavel i større Format som i Cabinets- og Visitkortformat, ere nu at faae i Boghandelen«. Priserne var 2, 4 og 8 mark efter formatet.

Sammenligner man Chr. Wismers fotografier med andre fra samme tid, finder man hos ham en velgørende soberhed i udstyret. Her er ingen voluminøse draperier og klunker – man kan se, at for ham er personen det vigtigste. Ingen malede bagtæpper, et enkelt bord og en stol, nogle steder en lav søjlerampe og en Mackartbuket i en klassicistisk vase, det er hele udsmykningen.

Han begyndte også på udendørs optagelser. Fra Helsingørs havn viser han os en kunstnerisk smuk lille aftenstemning med måneskin over Østre Mole og Karantænehuset, samt et sejlskib ved kajen med Strandgadehusene og den kullede Sct. Olai kirke i baggrunden.

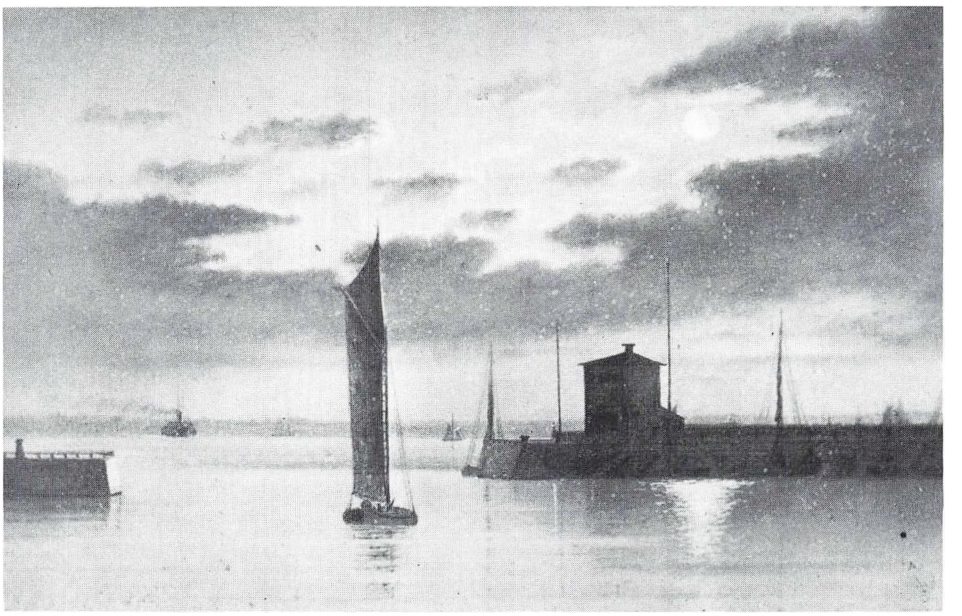

Indløbet til Helsingør havn i måneskin. Foto af Chr. Wismer ca. 1881.

Men han havde uro i blodet. Den 21. maj 1880 annoncerede han i Helsingørs Avis, at han var indtrådt i kompagniskab med hoffotograf Budts Müller i København, og han forlod Helsingør. Men måske kunne han ikke samarbejde, det ved vi ikke – allerede den 17. juni annoncerede han, at han atter havde overtaget sit atelier, og kort efter åbnede han desuden Fotografi-Atelieret i Bjergade 17, »hvor Prisen vil blive betydelig modereret. Prisen paa Visitkort er i dette Atelier: 6 Stk. 2 Kroner, 12 Stk. 3 Kroner«.

Året efter var han atter i København, men i 1883 tog han det helt store skridt og udvandrede til Amerika. Med sig havde han sin kone og sønnen Hother, elleve år gammel. I San Francisco etablerede han et fotografisk atelier, medens han kone underviste i musik. Hun underviste også sønnen, og da han viste sig at have et stort talent for violinspil, blev han elev hos San Franciscos dygtigste musiklærere. Disse fik musikinteresserede velgørere til at finansiere en længere studierejse til Europa for ham.

Helsingør kaj. Foto af Chr. Wismer ca. 1880.

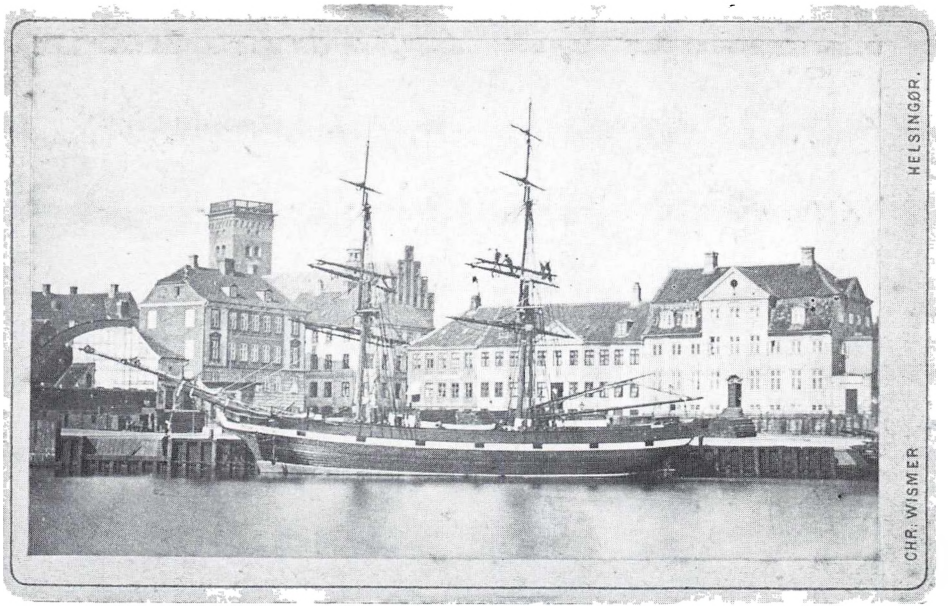

Tilbage i San Francisco fik han ansættelse ved byens symfoniorkester, hvor han var en af de bærende kræfter i mange år. Han optrådte ofte som solist, hvor han altid havde dansk musik på programmet, og på kammermusikkens område var han en meget søgt kunstner. Han døde i Glendale i Californien i 1946, 74 år gammel.

Her ender historien, som tog sit udgangspunkt i de gamle fotografier fra Helsingør. Hvordan det siden gik fotografen, ved vi ikke, men han har vel i alt fald været stolt af sin søn, den gamle toldkontrollørs oldebarn, som gjorde meget for dansk musiks udbredelse i det fremmede.

Fra Pibe Mølles storhedstid

Af Anders Friederichsen

I 1779 blev der givet tilladelse til den i dag fredede stubmølle på toppen af bakken. Unægtelig smukkere end vore dages vindmøller.
Men for 500 år siden blev kværnen drevet af Pøleåens vand, og navnlig i stille vejr var der fuldt op at gøre.

På en lidt afsides og ikke særlig nemt tilgængelig bakke ved Højbjerg troner Pibe Mølle idag temmelig ensomt, men sådan har det ikke altid været!

Den store terrænvariation på stedet – med Pøleåen smukt slyngende sig gennem landskabet – gjorde det engang muligt at have både vind- og vandmølle her.

Langs åerne i Nordsjælland har der igennem tiderne været anlagt mange vandmøller. Flere steder har den almindelige vandsænkning betydet, at de er forsvundet, og enkelte steder har man opført vindmøller til erstatning for vandmøllerne.

Pibe Mølle er i denne sammenhæng værd at se lidt nærmere på. Ved at studere de bevarede skriftlige sager om møllen, fremtræder der et billede af både møllens historie og af egnens udvikling.

Allerede omkring år 1500 nævnes »Piffue Mølle« i jordebogen over Frederiksborg Len, og samme sted benævnes den første gang i 1660/61 med den moderne stavemåde.

Det, der var Pibe Mølle dengang, var en vandmølle ved Pøleåen. Om mølleriet i denne ældre tid på Pibe Mølle vides intet. Fra og med 1774 dukker møllen så op i resolutioner og skrivelser fra Rentekammeret og i Brandtaksationsprotokollerne fra Holbo Herred.

Den historie, som disse kilder vidner om, er både økonomisk og kulturel.

Ved resolution fra Rentekammeret i 1774 tillades det ejeren af Pibe Mølle, Peter Christian Lüder, at købe noget tilstødende jord og skov af kronen, ligesom det tillades, at der »I Møllen maa anlegges endnu en Qværn, dog ey større end den der nu er og saaledes, at de ikke paa en Gang begge kan bruges«.

Dette er en tilladelse til at have to kværne. I en resolution fra 1779 gives der så tilladelse til, at P.C. Lüder for egen regning opfører en »Veirmølle«, og i 1789 indskærpes det endelig i en ny resolution fra Rentekammeret, at tilladelsen gælder opførelsen af en »Veir Mølle i stæden for Pibe Vand Mølle«.

En Rentekammerresolution fra 1805 giver imidlertid den nye ejer af Ribe Møllegaard bevilling på brug af såvel vejr- som vandmøllen.

En bygningsbeskrivelse fra Brandtaksationsprotokollen, dateret 1801, giver os et indtryk af, at Pibe Mølle komplekset var stort.

For det første var der et stuehus, bestående af ialt 17 fag, ca. 10 meter langt, indeholdende mølleværket, to kværne, to skorstene, køkken, tre værelser og to bilæggerovne.

For det andet var der endnu en længe, alene indrettet til beboelse samt en bygning, indrettet med »Bagerovn og en udmuret Kaber Kiedel på 1 Td«. Een længe på 26 fag indeholdt lo, lade, tørvehus,

Pibe Mølle fotograferet i september 1987 af pressefotograf Verner Breuning. Møllen, der nu er i Nationalmuseets besiddelse, har netop fået restaureret krydsfoden under møllebygger John Jensens kyndige ledelse.

kostald samt indkørselsport, medens hestestalden, foderlo samt fårehus var indrettet i en 13 fags længe. Yderligere indeholdt en 4-fags længe stampeværk med fire hamre.

Ved siden af gården, der var på 100 tdl., lå foruden et hus med tre rum, køkken og bryggers endelig også stubmøllen med en enkelt melkværn.

Alt ialt var der tale om et stort bygningskompleks med omkring 500 kvadratmeter under tag foruden stubmøllen. Hele gården blev ved brandtaksationen i 1801 vurderet til ialt 8.290 rigsdaler, idet stubmøllen alene var vurderet til 4000 rigsdaler.

Hvordan har driften så været, og hvordan har livet været for de mennesker, som indgik i driften?

Desværre ved vi ikke noget om det fra denne tid på Pibe Mølle, men i den sidste del af det 19. århundrede finder vi følgende beretning fra en møllesvend:

»I Foraaret 1894 kom jeg på Pibe Mølle. Der blev jeg fæstet for 3 Aar. Jeg skulde have 60 Kr. det første Aar, 80 Kr. det andet og 100 Kr. det tredie. De tre Maaneder om Sommeren var der ikke lige så meget (at bestille), saa der skulde jeg hjælpe til i Marken fra 1. Juni til 1. September. Det var med i Akkorden.

Stubmøllen kørte fra 1. Maj til Mikkelsdag. Den 1. Maj slap vi for Vandet, det gik op over Lodsejerens Jord, naar det stod højt... Der var meget at bestille om Vinteren, ja, så kolossalt meget at bestille. De kom helt oppe fra Ramløse. Der var ikke andre Vandmøller end Frederiksværk, Hillerød og Esrum. Naar det var stille Vejr, kunde de kun benytte Vandmøller. Til Møllen var der Købmandsforretning, Bageri som lejedes ud, og det meste af 100 Tdr. Land. Naar vi havde Bøndermaling hele Dagen, kunde det være en 100 Tønder, og naar det blev Aften, maatte vi male Bagermaling. Rugmel til Bageriet, til en ti Stykker (klokken 10), somme Tider den halve Nat. Vi skallede tit Byggryn, og det blev sent, for de skulde mange Gange igennem. Havde vi travlt maatte vi begynde Klokken halvfem eller fem, men aldrig senere end seks om Morgenen.«

Linoleumsnit af Pibe Mølle udført af malerinden og grafikeren Ebba Holm (1889-1967). Ebba Holm var elev af kunstnere som Otto Bache, V. Irminger, Sigurd Wandel samt Joakim Skovgaard og ombyttede tidligt olieteknikken med vandfarven og grafikken.

På den lidt afsides og ikke særlig nemt tilgængelige bakke ved Høbjerg troner Pibe Mølle stadig. I dag temmelig ensomt, men nok værd at interessere sig for!

Sophienberg – engang et kongeligt sommerslot

Af Torben Topsøe-Jensen

Som blidt og yndigt Sommersæde,
Skjønt ved Natur og Kunst,
Jeg, til min Ejerindes Glæde,
Stod højt i Alles Gunst.

Det er poeten H.F. Martensen, der står for indledningen med en strofe fra »Klagesuk« – et digt fra 1826, der handler om Sophienbergs trængsler. Det lille lystslot – eller rettere det, der er tilbage af det – ligger på Rungsted Strandvej nogle kilometer nord for lystbådehavnen. Det er knap nok synligt fra vejen, sløret som det er af store træer og høje, tætte buske. Kikker man nærmere efter, får man øje på den gamle hovedbygning. Langstrakt er den og i én etage, og mærkelig usymmetrisk og afstumpet i den ene ende. Går man op ad stien nord for parken, kommer man til slotsparkens vestlige indgang, der er markeret af svære, murede søjler, som engang har båret en gitterport.

Herfra fører en allé af store, gamle træer, hvis kroner rækker sammen foroven, vestpå gennem det stigende terræn op til Vallerød Allé. Fra søjleindgangen kan man se ind i parken eller haven, der ligesom det ubeboede slot synes at henligge i dyb tornerosesøvn. Hvad er der sket med dette slot og dets have, hvor alt så tydeligt bærer præg af forfald, men også af fordums herlighed og pragt?

De færreste kender Sophienberg. Og dog var det lille slot engang en af perlerne i rækken af nordsjællandske kongelige lystslotte. Det blev opført i den rige byggeperiode under Christian VI, da så mange storslåede bygninger blev til. Fra den tid stammer blandt andet Københavns første Christiansborg, Eremitagen og det navnkundige Hirschholm Slot – bygninger, som alle markerede enevoldskongens magtfulde og ophøjede position. Dronningen, Sophie Magdalene, havde sin andel i byggeriet. Det var hende, der fik opført Hirschholm Slot, som ikke kunne blive pragtfuldt nok og måtte bygges om flere gange, men som alligevel aldrig blev helt tilfredsstillende, fordi dronningen savnede synet af havet! Men for at få det, måtte hun bygge et helt nyt slot nær kysten – hvad hun så gjorde.

Stedet, hvor slottet skulle ligge, var valgt af dronningen selv. Det kaldtes fra gammel tid for »Stejlebakken«, måske fordi der efter traditionen engang havde været rettersted her. Men et smukkere sted til slottets placering kunne ikke være valgt. Mod landsiden var der »skønne og herlige Egne« og mod

Sophienberg efter ombygningen omkring 1746. Det blev da forøget med en etage, fik kuppel og endepavilloner. Stik af J.J. Bruun, 1758.

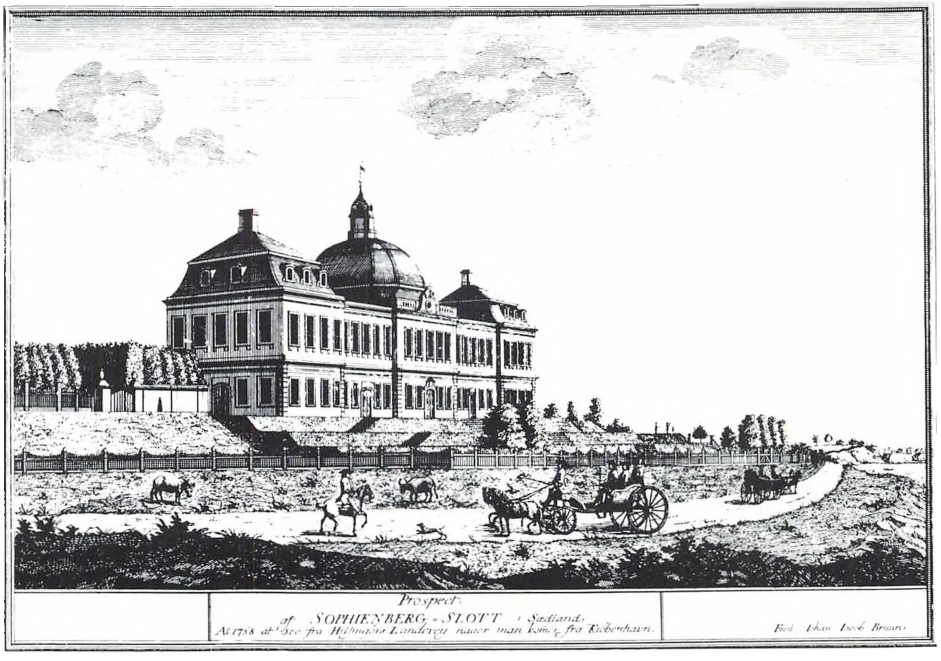

Sådan så Sophienberg ud, da P.E. Lange-Müller »faldt for« det under sin søgen efter et opholdssted for sommeren 1883. Tegning af Carl Baagø, 1864.

søen »en fortræffelig Udsigt«, så man kunne nyde synet af »alle de fra Østersøen og Nordsøen frem og tilbagegaaende Skibe, der maatte passere saa godt som tæt forbi«.

Dronningen havde haft Laurids de Thurah som arkitekt på Hirschholm Slot, men opførelsen af det nye slot overlod hun til Nicolai Eigtved, som i 1735 var blevet hofbygmester. Slottet stod færdigt i 1744. Hvordan det så ud, vides ikke nøjagtigt – kun at slotslængen var 54 alen lang og i én etage. En lang allé blev plantet som tilkørselsvej fra vest, og en stor smuk have blev anlagt, alt efter tegninger af Eigtved. Haven var oprindelig otte td. land stor og næsten helt omgivet af en høj mur.

På dronningens navnedag den 14. maj 1744 blev det smukke, lille slot indviet, og dronningen »beærede det med sit eget høje Navn«. Ved det kongelige herskabs ankomst drønede 27 salutskud ud over Sundet fra de opstillede kanoner, som også »lod sig høre«, når skåler blev udbragt.

Men dronningens glæde over slottet kølnedes snart. Det var ikke stort nok og ikke pompøst nok, og i de følgende år blev det ændret flere gange. Først fik det en etage til, og det blev forsynet med endepavilloner både mod nord og mod syd, og øverst fik det en stor kuppel. På begge sider af kuplen var der altaner, hvorfra man kunne overse hele den fortryllende omegn. Senere lod dronningen bag slottet opføre en toetagers bygning med talrige rum til brug for tjenerskabet og med staldrum til 40 heste og vognport til 12 vogne.

Flere samtidige stik viser slottet som det så ud efter ombygningen. Professor Christian Elling har kunsthistorisk vurderet bygningen, og han mener, at Eigtved, da han tegnede slottet, har ladet sig inspirere af de fyrstelige havepaladser i omegnen af Wien, som Eigtved var særdeles fortrolig med. Men Elling kalder Sophienberg en både i plan og opbygning stærkt forgrovet reduktion af en sådan fyrstebolig – »klodset og mislykket, om man vil, men af god Familie«. Slottets indre er han derimod fuld af beundring over. Det må, siger han, have været et fortryllende interiør, lyst og festligt med sarte, brogede farver.

Christian VI døde 1746, men som enkedronning kom Sophie Magdalene ofte til Sophienberg. Hun døde 1770, men hendes interesse for slottet gik ikke i arv til kongehuset. Caroline Mathilde og Struensee kom her af og til i sommeren 1771. I 1780 blev slottet overdraget til arveprins Frederik, men han solgte det i 1797, og fra da af var dets tid som kongeligt slot forbi.

I 1797 blev slottet erhvervet af oberst Arnoldus Falkenskjold. Han fik det for en billig penge og ville først og fremmest bruge det som »Sommerretræte«, men da han var en dygtig landmand, ville han også have noget ud af jordene. De bestod for størstedelen af fugtige enge og sandede marker, hvilket dog ikke afskrækkede ham. Han gik med optimisme i gang med at forbedre dem. Han lod grave grøfter, så engene kunne blive afvandet, og de sandede jorder forbedrede han ved at lægge ler på dem. Al agerjorden blev indhegnet

I begyndelsen af forrige århundrede blev hovedbygningen atter ændret. Det meste af det, der var bygget til godt 60 år tidligere, blev fjernet, og bygningen fik det udseende, den har den dag i dag. Foto. 1960.

med et tre alen højt tanggærde, en form for indhegning, man ikke før havde set i Nordsjælland.

Trods alle anstrengelser kom der ikke rigtig noget ud af det. Der måtte spares, og det kom til at gå ud over hovedbygningen. Den var for stor, for dyr at vedligeholde og for upraktisk indrettet for hans behov, og i 1809 besluttede han at reducere den. Han gik radikalt til værks og fjernede kuplen og hele øverste etage samt den nordlige endepavillon – og slottet fik det udseende, det har i dag. Af de frigjorte mursten lod han opføre nogle nye avlsbygninger af mur og bindingsværk. Men hovedbygningen havde fået et knæk, der fik det hele til at se lidt pauvert ud.

Falkenskjold døde på Sophienberg i 1819. Den næste ejer interesserede sig ikke synderligt for landbrug, hvad ejendommen hurtigt kom til at bære præg af. Som H.F. Martensen i 1826 skrev, var ejendommen nu »nedsjunken til en blot Lystgaard«, der inden længe vil kunne sættes i rang med almindelige bøndergårde, og »tilsidst maaske bliver til aldeles intet«. Det smertede Martensen, og da han var et poetisk gemyt, gik han fuld af ængstelse for slottets fremtid hjem og skrev et længere digt, hvori han lod slottet klage sin nød til en tilfældig vejfarende, som på sin side søgte at trøste slottet så godt han kunne. Et par af strofer-ne skal her gengives. Først klager slottet:

Kom Vandrer! Kom!
Jeg Dig indbyder;
Kom! glem ej heller mig!
Dog, nej! Mit Syn Dig ikke fryder,
Ej kan det glæde Dig.

Min Pragt, min Skønhed er
forsvunden.
Jeg kendes ikke mer.
Mit Timeglas er snart udrunden;
Du kun min Gravhøj ser.

Maaske jeg alt til næste Sommer
Er sjunken ned i Grus:
Hvo ved til hvem engang
det kommer,
Mit ødelagte Hus!

Men vandringsmanden trøster slottet ved blandt andet at sige:

Saa stands da nu din Sørgeklage,
Stil dig ej blot,
Du Minde fra de bedre Dage,
Sophies – Slot!

End glindser Du i Maanens Lue
Bag Skovens Hegn.
End er Du værd, som før, at skue:
Skøn er din Egn.

Udgang fra haven til alleen. I siderne ses portsøjlerne og lidt af muren, der engang omgav det meste af haven.

Hovedbygningen set fra havesiden.

Dårligt så slottet ud, da Martensen skrev sit digt, og værre skulle det blive. Det fik nu en række skiftende ejere, som lidet eller intet gjorde hverken for landbruget eller for bygningen. Den fik lov at passe sig selv, landbruget blev dårlig nok holdt i gang, og haven blev der intet gjort ved, og dens areal blev tilmed indskrænket. En stor del af muren omkring den blev revet ned, så der kunne komme lidt penge ind ved salg af mursten. Og skoven, den prægtige bøgeskov, der strakte sig over arealet nord for gården næsten helt fra Strandvejen og op til Kokkedal, blev hensynsløst ryddet og træet solgt.

Men ved århundredets midte ændrede situationen sig igen. Nye ejere var mere interesserede i gården. I 1860 blev den købt af tidligere klæde- og silkehandler Josias Schmidt, der ejede godset Vibygård i Københavns amt. Han og navnlig den følgende ejer konsul F.H. Block, der i 1872 købte både Sophienberg og Kokkedal, fik sat skik på Sophienberg. Hovedbygningen blev sat i stand, nye avlsbygninger blev opført, jordtilliggendet forøget og landbruget bortforpagtet.

Endnu har slottet minder om den »store tid«. Her et rokokoornament over indgangsdøren fra haven.

Mens Block var ejer af Sophienberg, skete der noget, som atter skulle gøre stedet bekendt viden om. Block boede ikke på Sophienberg, men på Kokkedal, og her fik han en forårsdag i 1883 besøg af den unge P.E. Lange-Müller. Lange-Müller var allerede da kendt som talentfuld og lovende komponist. Han var den dag på tur langs Strandvejen for at finde en sommerbolig, hvor han i fred og ro kunne dyrke sin musik. Han kom forbi det ensomt og romantisk beliggende Sophienberg, som han havde i erindringen fra et af barndommens sommerophold på egnen. Og her var stedet, hvor han ville bo.

Han opsøgte konsul Block og forelagde ham sit ønske om at leje et værelse på Sophienberg. Block var velvillig stemt, men lod forstå, at han aldrig indlod sig på at leje værelser ud, men at han ikke havde noget imod at overlade Lange-Müller slottet for sommeren, et tilbud som Lange-Müller dog vægrede sig ved at tage imod.

De blev imidlertid enige om, at Lange-Müller kunne låne slottet så længe han ville og så – som modydelse – sætte Blocks tre døtre ind i musikkens grundbegreber. Glad var Lange-Müller. At dagen skulle blive en mærkedag i hans liv kunne han ikke ane. Men få år efter blev han forlovet med den ene af døtre-

Nu som før er omegnen idyllisk og landlig. Fra stien, der bugter sig nord og vest om haven, er der udsigt til Sundet – og til de fredede enge og marker, der strækker sig op mod Kokkedal.

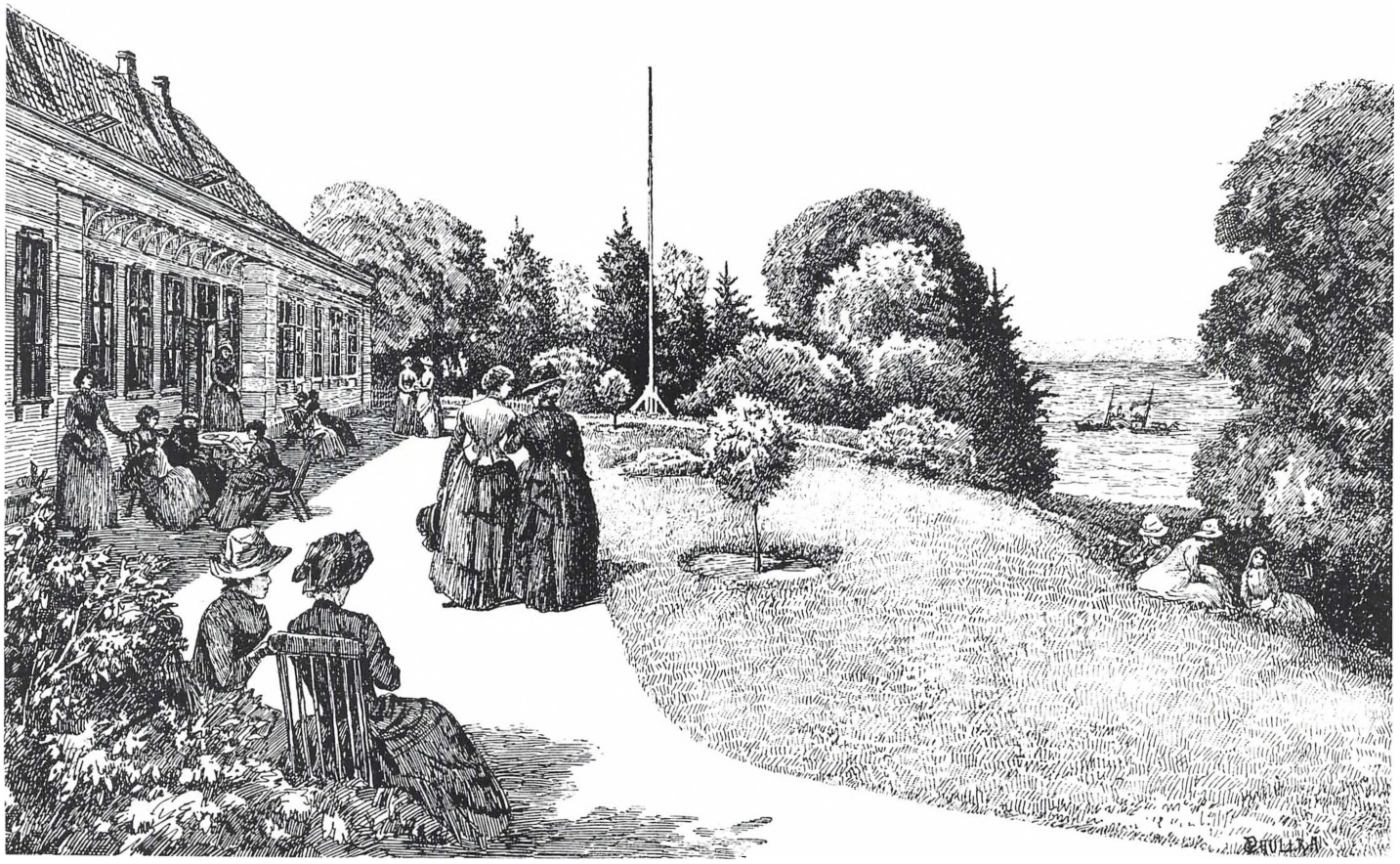

I 1880'erne blev Sophienberg i nogle år anvendt som rekreationshjem for kvinder. Tegning fra Illustreret Tidende, 1889.

ne, Ruth, som han senere blev gift med.

I årene 1884-90 var Sophienberg stillet til rådighed som hvile- og rekreationshjem for kvinder. Men Lange-Müller slap ikke egnen i disse år, hvor han tilbragte nogle af somrene enten i Vallerød eller på Sømandshvile, en gammel lystgård i den sydlige udkant af Rungstedområdet. I 1898 købte Lange-Müller Sophienberg af sin svigermoder og brugte det siden da som sommeropholdssted.

Sophienberg blev rammen om et rigt musikliv. En stor del af Lange-Müllers værker er blevet til her, og mange af tidens komponister og musikere har gæstet stedet. Lange-Müller elskede Sophienberg. Her fandt han lindring for den uhelbredelige øjenlidelse, der hele livet plagede ham og gav ham hovedsmerter, der til tider var næsten uudholdelige. Hans kærlighed til stedet spores i hans dagbøger. Engang skrev han:

»En ægte Septemberdag. Jeg laa længe i Hængekøjen mellem de gamle Lindetræer. Stranden blankt, graat Atlask, Kysten og Hveen klare og plastiske. Af og til faldt et Blad sagte til Jorden, bleggrønt, og lagde sig mellem de gule, som allerede halvt dækkede Jorden. Grenenes Konturer begynde at vise sig, og gennem dem den kolde rene Himmel...«. – Og en oktoberdag: »Til næste Aar. Om jeg skal gaa her paa Sophienberg?... Jeg vil altid længes, og hvis jeg er i Udlandet,med den mest sprængende Hjemve efter dette Sted med dets Ro og Uddøethed, dets Fornemhed og Romantik, de gamle Linde ved Stranden, og Alleen udenom den røde Havemur...«.

Lange-Müller døde i 1926. Sophienberg var indtil for nylig i slægtens eje. Jordene er forlængst blevet udstykket, og den fredede hovedbygning er for tiden ubeboet. Hvilken skæbne det vil få er endnu uvis – men slutningsstrofen fra H.F. Martensens digt fra 1826 er stadig aktuel:

Mod Tidens Strøm, som hurtigt rinder
Dig modig værg!
Da seent dit Minde her forsvinder
SOPHIENBERG

Røg i køkkenet

Af Søren Frandsen

Også vore tiptip... oldeforældre har kendt til røgforurening. Vi kikker indenfor i et ca. 300 år gammelt fiskerhus på Havnevej 3 i Gilleleje. Det var et særsyn at finde skorsten i husene på den tid. Og man betalte ildstedsskat.

Julen er en periode, hvor husmoderen tilbringer megen tid i køkkenet. Mange forbinder en rigtig jul med forberedelserne på landet, hvor der i dagene op til højtiden dufter lifligt af bagværk, mens flæskestegen og rødkålen selve juleaften simrer i ovn og på kogeplade. Bliver duften tættere end godt er, sættes udsugningsanlægget igang eller der luftes ud i stuerne, og snart er der atter kun den behagelige julehygge tilbage i huset.

Men sådan har det ikke altid været. Det nordsjællandske landkøkken har i tidens løb gennemgået en udvikling, der vil få de fleste til at spærre øjnene op og udbryde: hvordan har det dog været muligt at opholde sig i disse røgfyldte rum?

Går vi tilbage til 17-1800 årenes nordsjællandske gårde og huse, viser det sig, at madlavningsildstedet lå på ildstedsbænken i den store køkkenskorsten med aftræk gennem piben i tagryggen. Op til dens vægge fandtes ildsteder med indfyring fra skorstenen, der gerne lå bag forstuen. Ved skillevæggen til dagligstuen var indfyrings- og aftrækshullerne til bilæggeren, der sørgede for stuens opvarmning i den kolde tid. Bagest i skorstenen var indfyringen til bageovnen, der ragede ud gennem væggen og blev beskyttet mod vind og vejr af et halvtag. I væggen mod bryggerset fandtes indfyringer til bryggerkedlen og eventuelt maltkøllen. Den åbne ild og røgen var i sin tid begrænset til selve skorstensrummet, hvor husmoderen måtte døje med trækken og ikke mindst den opstigende røg.

Ildstedsindretningen med den store samlende køkkenskorsten er typisk for det østlige Danmark og kan ses på Nordsjællandsk Folkemuseum i husmandsstedet fra Lavø Mark, når det genåbner efter branden. Skorstenen ligger her ud til en gang, der er adskilt fra dagligstuen med en dør, så røggenerne begrænses til køkkenregionen (skorstensrummet og ste'set). I andre tilfælde har man løst problemet mere radikalt ved opsætning af en væg med dør ved overgangen fra forstuen/gangen til skorstensrummet.

En sådan skorstensindretning undersøgte Gilleleje Museum i 1982 i byens ældste hus Havnevej 3, der stammer tilbage fra 1600-årenes anden halvdel. Ved modernisering af ejendommen skulle skorstenen fjernes og erstattes med en mere tidssvarende. Herved havde museet lejlighed til at gøre en række iagttagelser, der er med til at belyse ildstedsskikkens udvikling i Nordsjælland.

Fra forstuen på 1 fag var der adgang til køkkenskorstenen via en dør, der antagelig er isat engang omkring 1800. Bag døren var det som om tiden havde stået stille. På to sider op mod væggene fandtes ildstedsbænke bygget af et par skifter mursten, hvorpå var aske fra de sidste udragninger af stuens bilægger samt rester fra bål anvendt ved tilberedningen af den daglige mad. Rummet havde nederst sortsværtede kampestensvægge beklædt med ler, der med skifter af soltørrede

Skorstenen Havnevej 3, Gilleleje. I vestvæggen fandtes to tilmurede huller til bilæggerovne, der i tidens løb har været placeret i stuen mod vest.

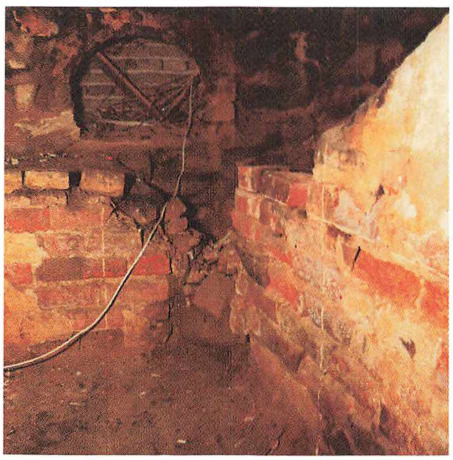

Skorstenen Havnevej 3 i Gilleleje før nedtagningen. Modsat døren ses indfyringsabningen til bageovnen. Selve ovnen ragede i sin tid ud af væggen, men var forlængst fjernet. Til højre for bageovnens indfyring ses en mur, hvis højde aftager ind i rummet. Muren skulle forhindre den udragede aske fra den tilstødende stues bilægger i at spredes på gulvet i skorstensrummet. Det sodede rum taler ellers for sig selv. Når husmoderen lænede sig tilbage, var det ikke meget, hun kunne se af himlen, men fuglene ramte alligevel ofte plet.

lersten smalnede til foroven og til sidst gik over i en skorstenspibe, sat af brændte sten af hensyn til vejrliget. Næsten overalt sad sod i tykke lag. Ved nedtagningen af skillevæggen til forstuen viste det sig, at skorstenshammeren over indgangen havde indhugget årstallet 1727 og initialerne LBS. Et budskab fra en svunden tid havde på mirakuløs vis overlevet til 1982.

Ved nedtagningen af skorstenen og dens fundamenter afdækkedes et primitivt ildsted beliggende i gulvniveau under ildstedsbænken. Ildstedet gik op til en stenrække, der havde båret en skillevæg i tiden forud for skorstenen. Ildstedet bestod af en ca. 5 cm skålformet fordybning i lergulvet, dækket med aske og mindre trækulsstykker. Der er ingen tvivl om, at vi her står overfor en såkaldt »grue«, der før de velbyggede skorstene med ildstedsbænk blev brugt ved den daglige madlavning. I huset på Havnevej 3 har gruen sandsynligvis kun været omgivet af vægge til loftshøjde (en esse), så røgen fra husmoderens gryder og pander var henvist til at søge ud i det fri via loftsrummet og en lyre i tagryg eller gavl. Det ser derfor ud til, at huset på Havnevej 3 er opført i anden halvdel af 1600-årene.

Navnlig hos den fattige fiskerbefolkning på Sjællands nordkyst var det et særsyn at finde skorsten i husene på denne tid. Som et led i det stadig større skattetryk i ufredsårene i 1600-årenes anden halvdel indførtes i 1677 en såkaldt ildstedsskat, hvor arten og antallet af ildpladser i gårde og huse kom til at danne grundlaget for en afgift til kongen. Skattebilagene for Gilleleje oplyser, at der kun var 3 ud af 32 fæstere, som havde skorsten og derudover kakkelovn og bageovn, mens ikke færre end 16 kun er noteret for en kakkelovn og en grue. I ejendommene med skorsten regnes denne for et særskilt ildsted, fordi madlavningsildstedet var beliggende her, mens der i de sidstnævnte tilfælde ikke er tvivl om, at madlavningen foregik over gruen, og kakkelovnen blev brugt til opvarmning. Røgen fra det primitive grueildsted gik lige ud i det rum, hvori det var placeret. Madlavningsildstedet har antagelig ligget i nær tilknytning til kakkelovnen, fordi gløder fra denne gerne blev raget ud i gruen, når gryden placeret på trefoden eller ophængt i kedelkrogen skulle i kog.

Rent sprogligt er udtrykket kakkelovn kendt af de fleste som en jernovn, der før centralvarmens og oliefyrenes tid blev fyret med koks eller brænde fra det rum, hvori den befandt sig. Ovnen var tilsluttet en lukket skorsten. Benævnelsen dækker dog over en ældre ovntype, opbygget af lerkakler fyret ved bilæggerprincippet, d.v.s. at ovnen ildes fra et tilstødende rum gennem et hul i væggen, således at røg og os ikke trækker ud i opholdsrummet.

I 1677 blev kakkelovnene i gillelejernes fiskerhuse sikkert for de flestes vedkommende fyret fra det tilstødende stegers, hvor gruen og dermed det daglige madlavningsildsted før skorstenens tid har været anbragt op til skillevæggen, så gløder til madlavningen var lige ved hånden. Axel Steensbergs undersøgelser af gårdtomter i St. Valby ved Slagelse viser dog, at ikke alle kakkelovne fra starten har været fyret som bilæggerovne. Det er derfor tænkeligt, at kakkelovnen hos enkelte fattige fiskere i stedet

var placeret sammen med gruen. Her fungerede ovn og madlavningsildsted stadig efter den ældre praksis, hvor røg og os trak ud i selve opholdsrummet.

Fra Nordtyskland spredte bilæggerprincippet i form af kakkel- og jernovne sig kun langsomt til den danske befolkning. Først i løbet af 1600-årene blev bilæggerovnen den alt dominerende ovntype til opvarmning på landet.

Men hvorledes blev dagligstuen nærmere bestemt opvarmet før kakkelovnens tid? En nøjere gennemgang af ildstedsskatten fra 1677 tyder på, at bageovnen tidligere har fungeret som varmekilde i vintertiden. Når kakkelovn mangler i skattelisterne nævnes altid bageovn, der er det eneste af de øvrige ildsteder, som kan komme på tale i denne forbindelse. En undersøgelse viser, at de manglende kakkelovne koncentrerer sig i bestemte områder. I Nordsjælland drejer det sig om Helsinge, Alsønderup og Valby sogne, hvor bageovnen på nogle gårde i 1677 må have været placeret i dagligstuen og anvendt til opvarmning om vinteren.

Funktionen som varmeovn er tillige kendt fra de gamle danske provinser i Sydsverige. Under en rejse i 1586 beskrev tyskeren Samuel Kiechel opvarmningsmetoden i dette område: »Køkken, kammer, sengelejer og den hele husholdning findes om vinteren i stuen, og i stedet for (kakkel)ovn bruger de bageovnen. I denne tændes tidligt om morgenen ca. 3 timer før dag et stort bål, hvorved den omtalte stue hele dagen igennem holdes varm, at husmoderen såvel som børn og tjenestefolk, der intet har at gøre i den kolde tid, går i særk og skjorte den ganske vinter igennem, uanset at det er så koldt udenfor, at ungkvæget ville fryse i stalden«.

Plantegning af Nordsjællandsk Folkemuseeums husmandssted fra Lavo Mark. Læg mærke til den åbne skorstens placering bag forstuen.

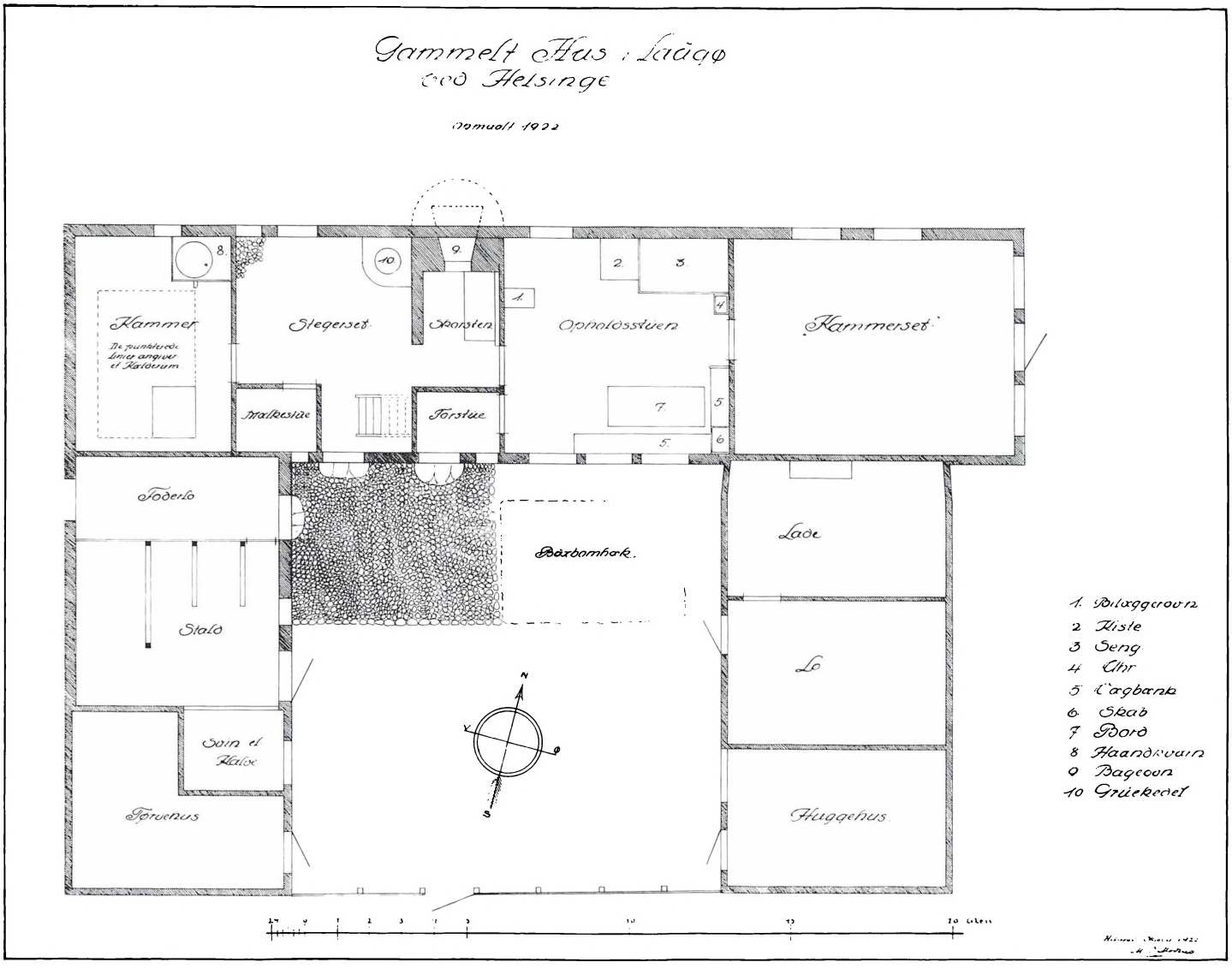

Bageovnen var en effektiv varmekilde, men den blev fyret som røgovn, d.v.s. at røgen trak direkte ud i stuen. Den blev oprindelig taget i brug til brødbagning hos den danske landbefolkning antagelig engang i 1400-årene, men blev snart efter også anvendt til opvarmning. I 1400-årene og frem gennem 1500-årene fandtes mange steder en ældre røgovn af kampesten, der blev benyttet ved stuens opvarmning. Et eksempel fra 1500-årene er stuehuset fra en tilsandet gård i landsbyen Torup i Tisvilde Hegn. I den østligste ende af huset lå en stue på 2 fag med resterne af en kampestensrøgovn ved østgavlen og en grue i rummets nordvestlige hjørne. Op til skillevæggen mod vest bag forstuen fandtes med indfyring fra et stort 4-fagsrum en stor bageovn, der havde et grueildsted på et plateau lige ved indfyringsåbningen. På grund af beliggenheden er det ikke sandsynligt, at bageovnen har haft en egentlig varmefunktion i huset. Om vinteren blev der tændt op i kampestensovnen i østrummet.

Landsbytomten Torup, Tisvilde Hegn. Stuehuset fra 1500-årene set fra 17 meters højde (stort giraformet fotostativ anvendt). Nederst i billedet ses trappestenen ud for forstuen med bageovnen bag denne. Vest for forstuen ses 4-fagsrummet med gruen på plateauet ved bageovnens indfyringsåbning. Øst for forstuen findes 2-fagsrummet med kampestensrøgovnen, men da luftbilledet blev taget, var rummet endnu ikke udgravet. De øverste sten fra røgovnen stikker op gennem sandet.

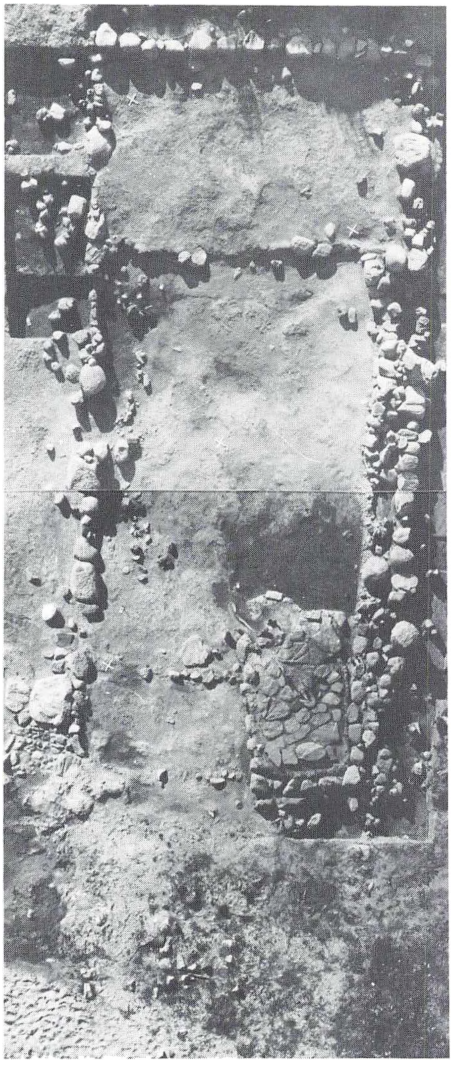

Røgovnen har antagelig været mere almindelig i Østdanmark end tidligere antaget. Den er muligvis indlånt via handelsforbindelser fra det slavisk prægede område ved Østersøens sydkyst engang i middelalderen. Dette kan netop være forklaringen på, at røgovnen kun kendes fra Sjælland, Sydsverige og Vestlandet i Norge, der gennem de hanseatiske købmænd har været i handelskontakt med egnene syd for Østersøen.

Landsbytomten Torup, Tisvilde Hegn. Kampestensfundamentet fra røgovnen i stuehusets østligste rum på 2 fag. 1500-årene.

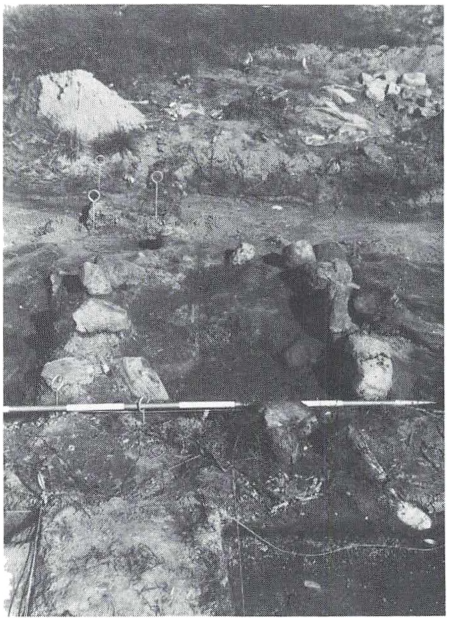

I sen middelalder blev kampestensrøgovnen de fleste steder udkonkurreret som varmekilde af bageovnen.

Det er svært at forestille sig, hvordan forholdene har været til daglig hos vore tiptip...oldeforældre i 1500-årenes Nordsjælland.

Den norske præst U. F. Bøyesen har imidlertid i 1817 beskrevet identiske boligforhold på Vestlandet, hvor røgovn og grue stadig var i brug på dette tidspunkt. U. F. Bøyesen beretter: Denne ovn bliver »...om Vinteren to Gange daglig, Morgen og Aften, opildet, hvilket sker ved at legge en stor Hob Riskviste, almindeligst af Birk og Ell, ind i den. Luen og Røgen slaar da ind i Stuen, som fyldes ganske af den sidste, hvorfor ogsaa hele Taget indtil midt ned paa Veggene stedse er sort af Røg. Imidlertid er Sjaaen (skindbetrukken ramme til at lukke lyrehullet) nedtagen, og Røgen trækker langsomt ud igennem Ljoren. Naar Ilden nu er ganske udbrændt, og Røgen uddraget, rages de gloende Kul frem paa en Murpal foran Ovnen og Sjaaen opsættes igjen. I slig en Stue er da en gyselig Hede, Kvalme, Røglugt og Kuldamp, saa at den som ei fra Barnsben er vant hertil ei længe kan udholde det uden at faa ondt«.

Beretningen slutter med en vurdering, sat på papiret af en person, der til daglig levede under helt andre forhold. Ganske sikkert har vore nordsjællandske forfædre følt sig hjemme i deres sodede og tilrøgede stuer, de kendte jo ikke andet. For den, der er bedre vant, vil de beskrevne forhold altid være uudholdelige. Læseren kan danne sig en forestilling om atmosfæren hos vore tiptip...oldeforældre ved at stikke hovedet indenfor i en af rygekupeerne i S-toget fra København, når det ankommer til Hillerød i myldretiden.

Henrik Pontoppidan og Hillerød

Af Asger Berg

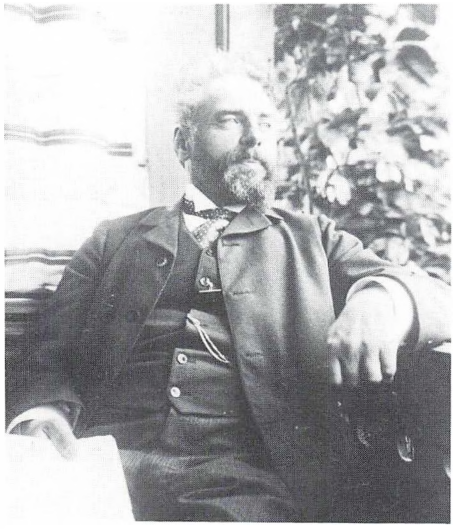

Henrik Pontoppidan i Hillerød, fotograferet omkring den tid, da værket om Lykke-Per fuldendtes. Det kgl. Bibliotek.

I seks år, fra 1902 til 1908, boede Pontoppidan i Hillerød. Selv om forholdet mellem digter og by nærmest må karakteriseres som »gensidigt reserveret«, blev forfattervirksomheden i disse år ovenud vellykket.

Forfatteren Henrik Pontoppidans tilknytning til Nordsjælland er velkendt. Han blev født i Fredericia i 1857, og efter sin barndom i det midtjyske kom han til København. Fra 1870erne til sin død i 1943 boede han i kortere eller længere tid rundt om i Nord- og Nordvestsjælland eller i Københavns omegn, bl.a. i Freerslev, Jørlunde, Østby, Havreholm, Hellebæk, Frederiksberg, Rørvig, Hillerød, Snekkersten, Helsingør og Ordrup.

I sommeren 1902 boede Pontoppidan med sin kone (nr. 2) Antoinette og sine to børn i Snertinge ved Sejrøbugten. Familien ønskede sig en fast vinterbolig, og da børnene var 8 og 6 år, skulle den fremtidige bolig ligge i en skoleby. Valget faldt da på Hillerød, som Pontoppidan bl.a. kendte fra sin tid som højskolelærer en snes år før på broderen Morten Pontoppidans højskole i Freerslev (og senere i Jørlunde).

Flytningen til Hillerød skete den *27. oktober 1902* (ifølge brev til Axel Juncker), hvorefter adressen blev *Møllestræde 11, stuen.* Denne store hvide villa, der i dag er læge Kai Bent-Hansens lægehus, tilhørte dengang, ligesom baghuset og Møllestræde 13, snedkermester Andersens enke og blev bestyret af sønnen, murermester Paul Schack Andersen. Ud over stuelejligheden indeholdt villaen to lejligheder: 1. og 2. sal.

Når man ser et samtidigt, idyllisk foto af baghuset, er det svært at forstå Pontoppidans beklagelser i erindringerne »Familjeliv« over at »bo i en kedelig Vognmandsgaard«. Hverken fra Møllestræde 11 eller naboejendommene blev der drevet vognmandsvirksomhed, men sikkert nok har larmen fra vognmand og gæstgiver Henrik Larsens gård, Slotsgade 35, kunne genere Møllestrædes beboere.

Imidlertid flyttede familien snart igen, og også her kan tidspunktet fastslås ret nøje. Pontoppidan fortæller selv i sine erindringer, hvordan han en dag hos sin frisør fik nys om den førstesalslejlighed på Helsingørsgades bakketop, der var blevet ledig ved en gammel pastors død.

Det kan fastslås ved hjælp af folketællingslisterne, at den pågældende tidligere lejer i murermester Chr. Svendsens villa var pastor emeritus Erik Høyer Møller. Pastor Møller var født i 1818, og ud over sit virke som feltpræst i 1850 og 1864 blev han på sine ældre dage en ret læst forfatter af fortællinger byggende på hans krigserindringer. Han døde 12. marts 1904.

Og hermed kan vi konstatere tidspunktet for Henrik Pontoppidans indflytning i *Helsingørsgade 52, 1. sal,* idet han netop i erindringerne pointerer, at lejekontrakten blev skrevet umiddelbart efter pastorens død, altså antagelig til indflytning *april 1904.* Pudsigt nok blev lejligheden i Møllestræde samtidig overtaget af en anden pastor emeritus, Chr. Hartvig Kjødt, der havde været sognepræst i Ll. Lyngby-Ølsted.

Det fortælles, at Jeppe Aakjær en dag (omkring 1908) ville aflægge uanmeldt besøg hos Pontoppidan. Da Aakjær ikke kendte hans nærmere adresse, spurgte han efter ankomsten til Hillerød Station nogle lokale folk om vej, men ingen kendte Pontoppidan. Så måtte han ud i byen og spørge, og først efter lang tids forhøren sig lykkedes det at finde en butiksdrivende, der kendte familien, fordi den gjorde sine indkøb der.

Historien er karakteristisk. Pontoppidan var aldrig selv den, der

søgte publicity, tværtimod. Og selv om han netop i disse år fik et nyt gennembrud med sin store roman »Lykke-Per«, blev han nok af det bedre Hillerød-borgerskab regnet for lovlig yderliggående.

At også hustruen kunne støde an mod småbyens normer, fortæller Ansers Uhrskov med følgende anekdote: En dag kort efter kong Chr. IX's død 29. januar 1906 blev Pontoppidan og frue bedt til middag hos statsskolens rektor, Karl Hude. Alle adjunktfruerne var i sort i anledning af det kongelige dødsfald, men fru Pontoppidan var – i lyserødt!

Netop en lyserød silkekjole spiller forresten en vis symbolsk rolle i Pontoppidans store novelle »Den kongelige Gæst«, der blev skrevet i disse år. Det unge lægeægtepar Arnold og Emmy Højer får en mørk februaraften i fastelavnstiden besøg af en mærkelig fremmed, der kalder sig Prins Karneval. Gæsten foreslår, at der arrangeres en lille improviseret fest for tre. Nu vendes der op og ned på huset, og fru Emmy iføres – først lidt modstræbende – sin lyserøde kjole fra hvedebrødsdagene. Under festen lader hun sig krone af den fremmede som festens dronning. Da gæsten pludselig forsvinder, er forholdet mellem ægtefællerne ikke helt som før.

Henrik Pontoppidans forhold til Hillerød var præget af en vis reservation. Selv om han i sin tankegang stod byens radikale kredse og højskolens folk nærmest, var han langtfra nogen partigænger. Han kunne deltage som tilhører i et møde på Frederiksborg Højskole (der nu hedder Grundtvigs Højskole Frederiksborg) eller et vælgermøde på Hotel Leidersdorff. Men han bifaldt ikke Det radikale Venstres forsvarspolitik.

I lokalaviserne – og ikke mindst i det radikale Nordsjællands Venstreblad, redigeret fra Hillerød af Holger Bernild – kan man finde små kommentarer til Pontoppidans liv og levned under Hillerød-rubrikken. Også hans bøger anmeldes, men sjældent særlig dybtgående.

Når den travle forfatter holdt pause i skriveriet, kunne det være for at spadsere en tur i »den vidunderlige Omegn«, som han i erindringerne nævner som en af Hillerøds attraktioner. Eller han modtog gæster som Aakjær, Viggo Stuckenberg eller Georg Brandes (sidstnævnte besøgte ham 16. maj 1905).

Den 23. januar 1907 fejredes Henrik Pontoppidans 25-års jubilæum som forfatter ved en reception i hjemmet, hvor en kreds af venner deltog, heriblandt Gyldendals direktør Ernst Bojesen.

Forfattervirksomheden omfattede i Hillerødårene først og fremmest de to sidste dele af hovedværket »Lykke-Per«, nemlig »Hans Rejse til Amerika« (udkom okt. 1903) og »Hans sidste Kamp« (dec. 1904). Men også den omtalte krønike »Den kongelige Gæst« (dec. 1902, udvidet udgave okt. 1908) og romanerne »Borgmester Hoeck og hans hustru« (dec. 1905) og »Hans Kvast og Melusine« (nov. 1907) er skrevet i hans Hillerødtid.

Fra disse år stammer også de forberedende planer til det store romanværk »De Dødes Rige«, der begyndte at komme i 1912.

Endelig kan nævnes skuespillet »Asgaardsrejen«, udgivet oktober 1906 og forkastet af Det Kongelige Teater. Stykket blev opført i Hillerød 6. marts 1907 af Carl Thomsens turnerende teaterselskab, dog uden forfatterens nærværelse. Selv Nordsjællands Venstreblads anmelder kritiserer dramaet for at mangle liv, men glæder sig dog over, at opførelsen i hvert fald blev gennemført. I Frederikssund havde man nemlig måttet aflyse et par dage før, fordi byens teaterpublikum befandt sig i en sådan begejstringsrus over en stedlig dilettantkomedie, at Pontoppidans seriøse stykke ikke kunne friste.

Anmelderen tilføjer følgende sigende bemærkning: »Jeg lagde Mærke til, at et enkelt noget kraftigt Udtryk i Stykkets Tekst var

Pontoppidan har egenhændigt indført sig selv og sin familie i folketællingslisten den 1. februar 1906. Adressen er Helsingørsgade 52, 1. sal. Rigsarkivet.

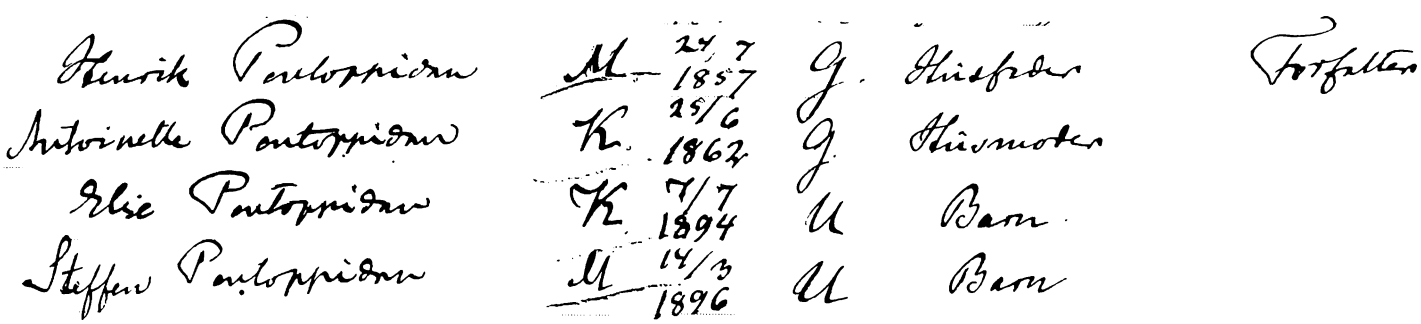

formildet – formodentlig har Instruktionen ment, at Provinsens Publikum ikke var besmittet af den Fordærvelse, man naturligt kan forudsætte hos et Hovedstadspublikum«!

Da Pontoppidan 1. februar 1908 vendte hjem til Helsingørsgade fra Skagen – hvor han havde overværet Holger Drachmanns begravelse, og hvor P.S. Krøyer havde taget skitser til det Pontoppidanportræt, der nu findes i Skagens Museum – lå der et godt brev til ham fra Georg Brandes: Otto Benzons legat på 1.000 kr. var blevet tildelt Pontoppidan.

Ved den lejlighed gav han et af sine sjældne avisinterviews. I Nordsjællands Venstreblad (6. febr. 1908) bliver han spurgt, om han har nogle rejseplaner, der eventuelt kunne give stof til nye romaner. »Det tror jeg ikke«, svarede Pontoppidan. »Jeg holder mig altid til det hjemlige«. Og han replicerer videre (beskedent? – køligt?): »Tror De forøvrigt, at det interesserer Læserne, om jeg befinder mig herhjemme eller paa Rejse i Udlandet?«.

Senere på året 1908 indtraf Alberti-skandalen. Pontoppidan giver i et brev til Brandes (15. sept. 1908) et stemningsbillede af reaktionerne i Hillerød på ministeriets afgang. Man måtte helt tilbage til krigsårene for at finde mage til den fædrelandske stemning, som havde rådet, fortæller Pontoppidan. Den lørdag, da efterretningen kom, kunne man i den lille døde by, hvor ellers alting var lukket og slukket klokken ti, og gaderne tomme, høre hvordan folk indtil langt ud på natten sad inde omkring klavererne og sang alle de gamle fædrelandssange...

Så fredelig så baghuset til Møllestræde 11 ud i 1907. På grundlag af en mundtlig oplysning er fotografiet, der findes i Hillerød Lokalarkiv, for nylig flyttet fra arkivbetegnelsen Slotsgade 14 til Møllestræde 11. Hvordan det end forholder sig, er idyllen i hvert fald komplet.

Samme brev meddeler, at Pontoppidan allerede i den følgende uge flytter fra Hillerød til Frederiksberg. Så her har vi svaret på, hvor længe han boede i Helsingørsgade: til omkring *20. oktober 1908.*

Skal det seksårige gensidige forhold mellem by og digter gøres op, må det karakteriseres som reserveret på begge sider. Selv om Nordsjællands Venstreblad kaldte ham »vort berømte Bysbarn«, blev han ikke rigtig anerkendt, så længe han boede her. Et par mindeplader på hans to, endnu eksisterende, boliger ville være en rimelig hyldest til den store forfatter, hvis romaner og fortællinger fra Hillerødårene stadig trykkes i store oplag.

Særlig et træk ved byen synes at have betydet meget for Pontoppidan, nemlig Frederiksborg Slot, som han havde en pragtfuld udsigt til fra sin lejlighed i Helsingørsgade (villaerne på Christian IV's vej var endnu ikke bygget).

»Der gaar et manende Sus af Historie gennem Slotsparkens Træer. Af Adelvældens Historie. Naar jeg staar her og ser over paa Slottet, tænker jeg paa, hvor mange af den Slags Monumenter vor demokratiske Tid vil efterlade sig«, sagde han i et interview i »Hver 8. Dag« den 10. september 1905.

For et par år siden har en anden digter – næsten som var det et svar til Pontoppidan – tillagt slottet en mere positiv værdi som et demokratiets symbol. Efter branden i 1859 og nederlaget i 1864 blev slottet genrejst som nationalhistorisk museum, »da folket mobiliserede sine åndelige, sociale og økonomiske kræfter i tro på, at der kunne skabes et bedre samfund«. Slottet er altså »symbolet på, hvordan en truet nation engang turde vende sin afmagt til handling«.

Det var Ole Wivels svar i et interview i Frederiksborg Amts Avis den 26. december 1983. I dag er det Ole Wivel, der kan nyde Pontoppidans udsigt over søen til slottet fra sin villa på Christian IV's vej!

Takket være artiklens forfatter, adjunkt Asger Berg, er det nu lykkedes at få opsat mindeplader på begge ejendomme (red.).

En vejviser anno 1799

Af Kenno Pedersen

Helsingørs byhistoriker, museumsdirektør Kenno Pedersen gennemgår byens så vidt vides ældste vejviser, der indeholder alle mulige slags oplysninger – interessante og fortællende om forholdene i Helsingør for 200 år siden.

Vejvisere er en forholdsvis nymodens foreteelse. Den første egentlige vejviser for Helsingør blev udgivet i årene 1901-02. Før da var byens størrelse og indbyggernes antal ikke større, end man rimelig let og ubesværet kunne finde rundt. På hovedstrøgene lå de store købmandsgårde, og i sidegaderne lå håndværkernes mere beskedne ejendomme side om side med de småhuse, hvor byens arbejdsfolk, fattige og enlige fristede en til tider ret så kummerlig tilværelse i kanten af »den danske købstad«. Hele dette bymiljø blev med industrialiseringen brudt op, spredt og samlet på en anderledes måde.

Endnu i 1880'erne boede så at sige alle Helsingørs indbyggere i den gamle bykerne. Først omkring århundredskiftet bredte byen sig for alvor udover markjordene. Indbyggertallet var på dette tidspunkt blevet kraftigt forøget. Ved folketællingen i 1880 havde byen haft 8.978 indbyggere, og i 1906 var antallet steget til 11.534.

Byfornyelsen skete med forrygende hast. Mere end 20 store udlejningsejendomme af borgerligt tilsnit blev i løbet af en forholdsvis kort årrække rejst forskellige steder i den gamle by. Den langt overvejende del af nybyggeriet blev imidlertid snart henlagt til området uden for den gamle bygrænse. Her var grundene både billigere og større og derfor betydelig mere attraktive i byggeøjemed.

Behovet for en detaljeret adressefortegnelse i form af en såkaldt »Vejviser« voksede gradvist frem i denne periode, og den første egentlige hensingørske vejviser så, som allerede nævnt, dagens lys i 1901. Men først fra begyndelsen af 1930'erne blev udgivelsen af vejviseren en årlig tilbagevendende begivenhed.

Ikke destomindre var det første tilløb til udgivelse af en vejviser allerede gjort mange år tidligere. Nærmere bestemt det sidste år i det 18. århundrede. Netop 1700-årene er en glimrende tid i Helsingørs historie, som er kendetegnet ved en særdeles rig og omfattende foretagsomhed på utrolig mange områder.

Et af de mange spændende initiativer, som blev taget, var det som bogtrykker Chr. Michaelsen tog i 1799, hvor han besluttede sig til at udgive en såkaldt »Lommebog«. Året forud havde han iøvrigt grundlagt »Helsingørs Avis«, som idag lever videre i ugebladet »Nordsjælland«.

»Helsingørs Lommebog«, som er benævnelsen på bogtrykker Michaelsens publikation, henviser til embedsmænd og byens øvrige indbyggere »samt indeholder adskillige takster og andre underretninger«. Vel ikke helt ulig indholdet i den moderne vejviser. Men hvordan alting er, så oplyser »lommebogen«, at Helsingør i det Herrens år 1799 omfattede 566 huse, som befolkedes af 4600 indbyggere, hvoraf 363 havde løst borgerskab og dermed med rette kunne kalde sig borgere. Et meget stort antal havde i sagens natur deres erhverv i tilknytning til søen. Af de 363 borgere var 80 færgemænd og 66 skippere. Hertil kom »45 grosserere, købmænd og handlende« som i høj grad ernærede sig ved den handel, der fulgte i kølvandet på de mange handelsskibe, som påtvunget måtte ankre op på byens rhed for at klarere den pålagte Øresundstold. Man forstår derfor, at når sundfarten i krigstid mindskedes eller endog standsedes helt, blev det overordentlig trange tider for Helsingør. Det er derfor ret betegnende, at man omkring 1820, da man endelig efter tilbageslaget i forbindelse med Englandskrigene så sig i stand til at gennemføre skoleloven af 1814, oprigtigt talte om at fritage færgemændenes børn for skoletvang, fordi forældrene i krigsårene 1807-14 var blevne for forarmede, at de ikke på nogen måde kunne undvære den beskedne skærv, børnene kunne tjene ved at arbejde.

Helsingør var en rig by med mange fornemme huse og bygninger. Blandt de »offentlige og fornemste bygninger« omtaler »lommebogen« byens gamle middelalderlige rådhus i Stengade, den engelske kirke i Søstræde, jødernes synagoge i Strandgade, og yderst i samme gade lå Øresunds Toldkammer ved havnebroen. Endvidere reberbanen i den daværende

Bøddelgade – idag Lundegade – ankersmedien udenfor Svingelport, geneverbrænderiet udenfor Ny Kirkegårds Port (Møllebakken) og stivelsesfabrikken på Grønnehave. Desuden nævnes kronprinsens lystslot Marienlyst som »værd at tage i øjesyn, som foruden tvende smukke haver, har norden for en ny anlagt remise, lignende Søndermarken ved Frederiksberg. Her er et besynderlig smuk prospekt, og som noget mærkeligt, at det kgl. Herskab træder af vogn ved tredje etage«.

Indtil 1793 havde Hans kgl. Højhed her haft en højst ubehagelig nabo, nemlig byens natmand, hvis hus med jordlod på 26 tdr. land lå mellem Marienlysthaverne og stranden (Rakkerrenden/Opheliavej). Ved at tilbytte sig natmandens vænge for Kronborg Ladegårds overdrev befriede Hans Majestæt sin søn for dette naboskab. Også Lappeboerne kunne nu ånde friere. Med deres høje nabos mellemkomst lykkedes det tillige at få opstillet et par tranlygter og ansat en vægter i deres gade, som dengang talte 18 huse.

At den kosmopolitisk prægede sundtoldsstad levede højt og støjende er uomtvistelig. Alverdens tungemål lød på havnebroen og i byens gader og stræder. Kiv og spektakel hørte til dagens orden. Og med til billedet hører også det forhold, at ingen sømand regnedes for helbefaren, før han havde fået sine tæsk på Helsingør skibsbro.

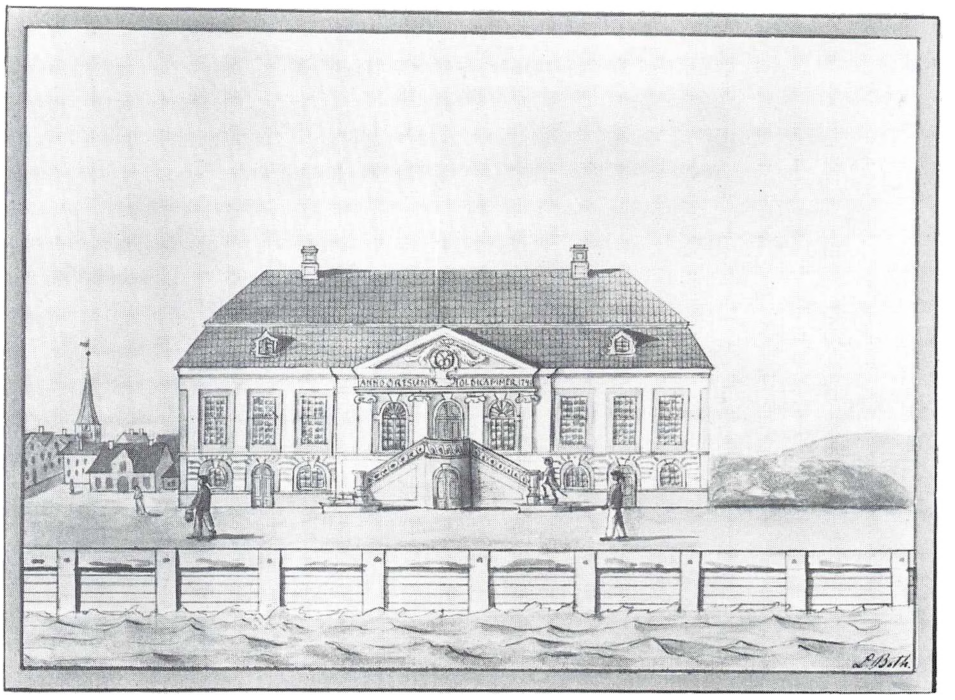

Øresunds Toldkammer, der lå ved havnebroen i Strandgade, var blandt de fornemme og offentlige bygninger i byen, som »lommebogen« omtaler i 1799. Ved toldkammeret færdedes daglig et utal af embedsmænd, klarerere, skippere, færgemænd, brodragere og andre med ærinde på stedet. Ca. 1745.

Kiv og spektakel hørte nærmest til dagens orden på havnebroen, og ingen sømand regnedes for helbefaren, før han havde fået sine prygl på Helsingørs havnebro. Her er skildring af et slagsmål engang i 1700-årene.

Man forbavses derfor vel uvilkårligt en smule, når man læser, at byen i 1799 kun havde 10 værtshusholdere. Forbavselsen svinder dog, når man i en anden rubrik i »lommebogen« finder »44 bryggere og brændevinsmænd« samt et spiseværk og 3 postherberger. Og tør man regne med, at byens 14 høkere også, omend delvis i smug, har trakteret med våde varer, så er der næppe nogen grund til at frygte, at vore forfædre ikke skulle have haft mulighed for at slukke den værste tørst. Byen var efter tidens norm tillige ganske velforsynet med dagligvarebutikker. Udover de »45 grosserere, købmænd og handlende« samt de 14 høkere havde byen 1 melhandler, 3 frugt- og grøntnhandlere, 5 hosekræmmere, 1 hønsehandler samt en lys- og sæbefabrikør. En vekselerer fattedes heller ikke. Derimod fattes vel nok en apoteker og urtekræmmer, men dette skyldes utvivlsomt kun en forglemmelse eller måske blot fordi de pågældende gemmer sig bag andre erhvervsbetegnelser.

Godt og rimeligt ernærede de helsingørske købmænd sig ved handelen med skibene, som ankrede op på byens rhed. Hertil kom de mange øvrige forretninger, som på den ene eller anden måde stod i forbindelse hermed – det være sig toldklarering, færgefart og lodseri. De mange håndværkere havde også deres del af den omsætning, som de fremmede søfolk bibragte, men ernærede sig i nok så høj grad ved at levere og arbejde for de faste beboere. Deres varer solgte de enten direkte fra værkstedet eller fra den lille tilknyttede bod. Vel især slagtere og bagere.

Det var de primitive samfærdselsmidler, der gav laugstidens næringsliv sit særpræg i forhold til nu-

tidens. Transport af varer fra en købstad til en anden kunne sædvanligvis ikke betale sig, og med hensyn til produktion og omsætning dannede hver købstad med opland derfor et afgrænset område, indenfor hvilket udbud og efterspørgsel ikke i nogen nævneværdig grad påvirkedes af tilførsel udefra. Dette forhold rummede for håndværkernes vedkommende en fare for overproduktion i det tilfælde, at der var for mange mestre indenfor samme fag, eller en enkelt af dem udvidede virksomheden betydeligt. Men på den anden side satte det også dem i stand til at skrue priserne på deres varer i vejret. Det blev derfor nødvendigt, at øvrigheden greb regulerende ind. Den almindeligste ordning blev da den, at der for hvert fag dannedes et laug, hvis medlemmer fik eneret til at udøve det pågældende håndværk, men under nøje kontrol af øvrigheden. Den bærende ide i laugsvæsenet er netop tanken om at sikre såvel producent som forbrugers interesser med en ligelig afvejning af deres rettigheder.

Laug var i reglen kun aktuel for fag med mange udøvere i samme by. Ofte var antallet af udøvere så begrænset, at det ikke var muligt eller særlig nødvendigt at danne egentlige laug. Endelig kunne nært beslægtede fag gå sammen i et fælles laug, eller den enkelte kunne søge tilknytning til et godkendt laug i en nærliggende købstad.

Udenfor laug stod i Helsingør i 1799: 2 barberere, 2 bådebyggere, 2 blikkenslagere, 9 bødkere, 1 konditor, 3 drejere, 1 farver, 1 feldbereder, 3 garvere, 3 gartnere, 3 gjørtlere, 2 glarmestre, 2 guldsmede, 1 krogmager, 1 kukkenbager, 4 malere, 5 møllere, 5 parykmagere, 5 sadelmagere, 1 »skorstensfejer-renovationsmester«, 1 stolemager, 1 sværdfeger, 3 tømrermestre og 2 urmagere.

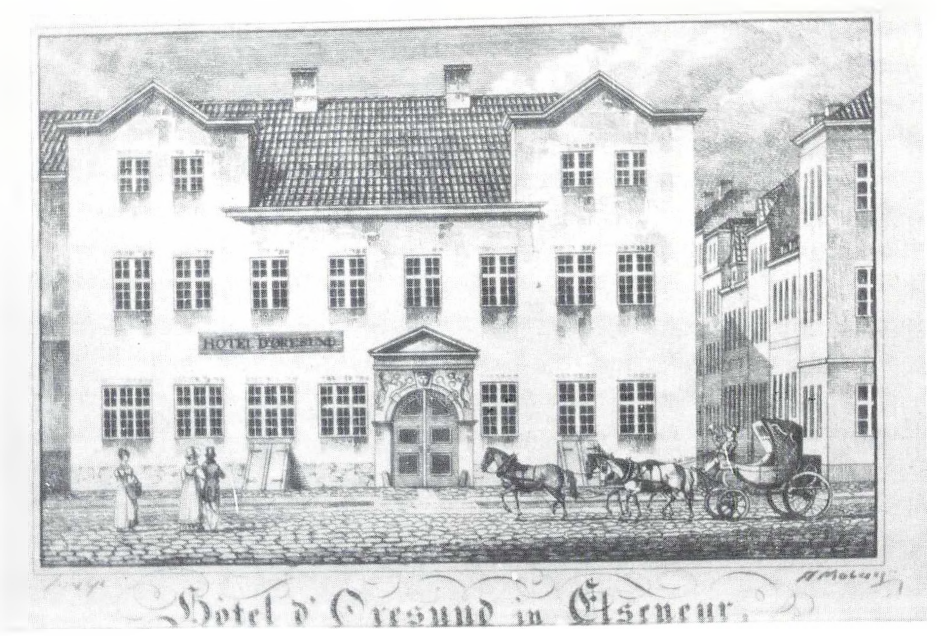

Hotel d'Øresund var ifølge »lommebogen« Helsingørs mest komfortable logihus eller »postherberg« omkring 1799. På Stengaden passerer en »postvogn« det fornemme hotel.

Af de helsingørske håndværkere var det ifølge »lommebogen« kun 8 fag, som havde dannet egentlige laug i byen. Dette var tilfældet med bagerne, handskemagerne, skomagerne, skrædderne, slagterne, smedene, snedkerne og væverne. Med undtagelse af bagerne havde svendene i de øvrige fag deres eget laug. Det største af laugene var skomagernes med 23 medlemmer, mens vævernes som det mindste havde 3-4 medlemmer. Skrædderlauget med 13 medlemmer var det næststørste og bagerlauget med 6 mestre det næstmindste. De øvrige håndværkerlaug havde hver 8 mestre. Af byens 10 murermestre stod 4 i Københavns Murerlaug, og af de 3 rebslagere stod 1 i Københavns Rebslagerlaug. Håndværkerne var imidlertid ikke ene om at have laug. Færgemændene, vognmændene, kræmmerne og dragerne havde tilsvarende laug. Det samme havde lods- og jordejerne samt ligbærerne. Sidstnævnte omfattede hele to laug.

Forbindelsen til omverdenen var som nævnt langsommere og mere besværlig end nu til dags. I årene omkring 1799 gik der diligence fra København til Helsingør på søndage og onsdage. Diligencen returnerede den følgende dag. Pladserne var begrænsede, så man skulle helst melde sig aftenen forud med pladsbestilling. Skulle man »ikkun til mellemstederne Hirschholm eller Lyngby, da ville det komme an på om der er plads endnu tilovers«. »Passagerer, som direkte fra Kjøbenhavn ankomme, have fortrinsret fremfor andre at blive befordrede med det samme tilbage, når de straks ved ankomsten lade dem dertil antegne«. Ser man bort fra, at sæderne i vognen var nummerede, og at der under ingen omstændigheder måtte ryges, herskede der rimelige demokratiske forhold i diligencen. Således »om rullegardinerne enten alle eller nogle skulle optrækkes eller nedhænge, afgøre passagererne mellem sig ved de flestes stemmer.« Der var også nøje regler for mængden af rejsegods, de enkelte måtte medtage. Op til 25 pund rejsegods måtte medtages, »dog ikke i kufferter eller kasser men i mantelsække, pu-

dehynder, bylter eller deslige«. Personbefordringen var fastsat til 1 rigsdaler og 32 skilling for turen Helsingør-København. Diligencen medtog også småpakker, mens større pakker måtte ligge over til næste tur, med mindre der var blevet indleveret så meget, at en bivogn alligevel måtte medtages og uden »postkassens tab«.

På de dage, hvor diligencen ikke afgik, kørte »Dagsposten«, der iøvrigt var et betydeligt billigere befordringsmiddel. Således var taksten kun 5 mark samt 8 skilling i drikkepenge til kusken for befordringen til København. Også for »Dagsposten« var der et reglement. »Hvo som vil rejse med denne post, melder sig aftenen forud, vil også samme dags morgen om pladserne ikke allerede er optagne«.

I de tilfælde, hvor alle pladser var optaget i diligencen, »Dagsposten«, eller man simpelthen ønskede at gøre rejsen hurtigere, kunne man leje vogn hos en af byens vognmænd. Dette var også væsentlig dyrere. For en rejsekaret skulle bruges 4 heste, »men er vejene eller læssene besværlige, skal politimesteren eller byfogden bestemme, for hvor mange heste, der bør betales«. Vognen skulle fra påske til Middelsdag køre 1 mil i timen, den øvrige tid af året måtte man være tilfreds med at komme 1 mil frem på 1¼ time. På den anden side måtte vognmanden være indstillet på at skulle betale ½ rigsdaler i mulkt for hver ½ time, den berammede rejsetid blev overskredet, »med mindre mørke nætter og andre vanskeligheder forårsagede bevislig ophold«. Vognmandskarlen skulle selvfølgelig være »ædruelig og skikkelig«. Men alligevel – »vælter han nogen, betaler han 1 rdl. i straf, men har han været drukken eller sovet, da vognen væltede, straffes han efter sagens lejlighed med fængsel på vand og brød eller hårdere straf på kroppen, ligesom og når han begegner de rejsende med grovhed og overlast«. Havde man mulighed, talte meget for at gøre rejsen med egen vogn, men så måtte vedkommende påregne selv at skulle klare betalingen af bompenge, hvilket undertiden kunne forekomme nok så besværligt. For en vogn forspændt 4

Helsingør havde på grund af sin beliggenhed og sundtolden en ganske anselig færgefart, ikke alene over Sundet, men også mellem de opankrede skibe og byen. »Lommebogen« opregner bl.a. en del af færgetaksterne. Helsingør by set fra rheden, 1801.

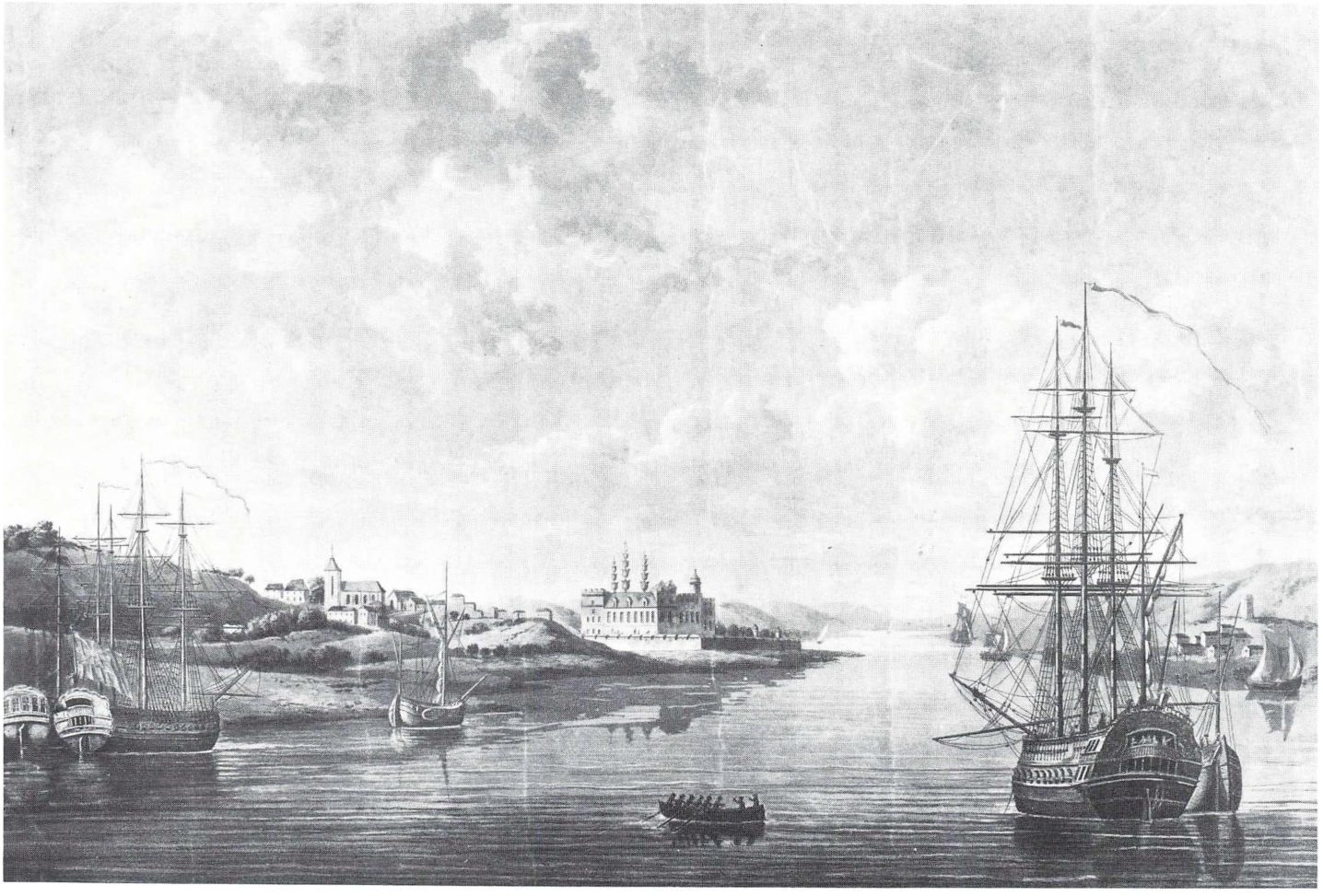

heste skulle efter den gældende takst betales 4 skilling i bompenge, med 6 heste for vognen skulle der erlægges 8 skilling.

Helsingørs kommunikation med omverdenen rummede på denne tid flere muligheder endda. Tirsdag og lørdag afgik således »Hamborgerposten«. Med denne kunne helsingoranerne og andre få befordret deres brevpost til Korsør formedelst 6 skilling, til Fredericia for 14 skilling, til Wandsbeck for 1 mark og til Ålborg 1 mark og 4 skilling. Længere nordpå gik den ikke. Endvidere gik der også post til Norge. »Denne post kommer onsdag eftermiddag eller nat, som vinden føjer, og afgår løverdag aften«. Et brev kostede med denne post til Kristinia 12 skilling og Christianssund 2 mark og 2 skilling.

Landtransport var besværlig, og kapaciteten var i reglen stærkt begrænset. Rejsende foretrak derfor i videst muligt omfang at rejse med skib eller færgebåd. Trafikken besørgedes lokalt af færgefolk, brodragere og vognmænd med et nøje aftalt arbejdsområde mellem de enkelte. Skulle noget gods føres til skib, skulle vognmændene føre det så langt, der var stenbro, hvorefter det på »små dragervogne« blev ført ud på skibsbroen, hvor godset blev omladet til færgebådene eller de mindre skibe, som kunne lægge til her. Et særligt slæbested var anlagt »til chalupper for rejsende eller andre, som vil til toldbroen«.

Den rejsende, som skulle over Sundet til Sverige, var henvist til »En liden færgejolle eller såkaldt liden mellemjolle«. En sådan kunne lejes for 3 rigsdaler om sommeren og 4 rigsdaler om vinteren. Når det var dyrere om vinteren, hænger det sammen med vejrliget og det større besvær og risiko, der var forbundet hermed. Mindre velstillede rejsende måtte dog vente til onsdag eller lørdag, hvor den store bartjolle havde afgang til Helsingborg. Med denne kunne en person befordres formedelst 60 skilling om sommeren og 80 skilling om vinteren. For »en domestik af begge kjøn« var taksten kun henholdsvis 48 og 64 skilling. »Håndværkssvende, bønder og andre fattige rejsende«, betalte »for sig med deres vadsæk, lidet skrin eller pakke, så meget som de selv bære ned på bron« 16-20 skilling, og »fattige strandede, som ville rejse hjem« blev befordret gratis.

Vel ankommen til Helsingør måtte den rejsende søge logi. Det mest komfortable sted var ifølge »lommebogen« at finde hos postherberger Juhl på Stengade. Her kunne gæster få værelse for natten fra 12 skilling til 3 mark, eller, om man var mere fordringsfuld »en af de store sale med kabinet og seng« til 5 mark. Der betaltes særskilt 8 skilling for »tvende tællelys«, og »forlanges varme, betales for en kurv brænde 1 mark og 12 skilling«. Kuskens eller tjenerens »natteleje« kostede 4 skilling.

Juhls postherberge kunne også byde gæsterne på mad. For »et ordinært middagsmåltid ved værtens eget bord uden vin og til rette spisetid« betaltes 2 mark. Tjeneren kunne tilsvarende spise ved »ved værtens folk« for 12 skilling. Ønskede den rejsende ikke at nøjes med dagens ret, men forlangte »aparte anrettet, da akkorderes med værten, såvel for spisning og beværtning og til billig pris, så at ingen kan have gyldig årsag at klage. Værelse service var derimod øjensynlig en forholdsvis bekostelig historie. En protion kaffe bragt til værelset kostede den nette sum af 1 mark og 4 skilling. Ved værtens bord kostede den kun 1 mark. Billigst var det at holde sig til »en portion smørrebrød af rugbrød med ost eller kød, 6 skilling« og en kande øl til 2 skilling.

Også andre sider af bylivet omfattes i »lommebogen«s beskrivelser. Blandt andet omtales borgervæbningen, som i 1799 bestod af 2 kompagnier. Chef for »1ste borger- og livkompagnie« var kaptajn

1700-årenes sidste halvdel var en god og lykkelig tid for Helsingør. I tusindvis ankrede handelsskibene op på rheden, og der sporedes velstand overalt. Her betragtes udsigten over byen og Kronborg fra området ved Marienlyst Slot. Efter maleri af Jens Juel, ca. 1792.

Marienlyst Slot umiddelbart nord for selve sundtoldsstaden Helsingør var en af de seværdigheder, som anbefales i bogtrykker Michaelsens lille »lommebog« fra 1799. Her er slottet gengivet efter S.L. Langes akvarel fra 1804.

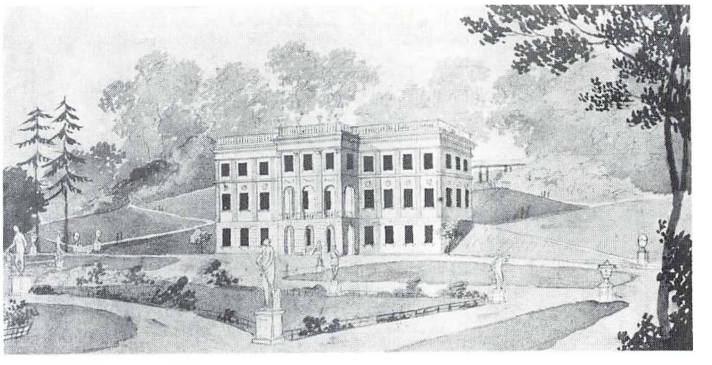

P. Larsen, urmager og brygger. For det andet kompagni var strømpehandler R. Simmelkier kaptajn. Derudover havde byen et brandkompagni på 224 mand, »ober- og underofficerer, håndværkere, værkgeseller, kvartermænd, færgekarle og brodragere iberegnede«.

Da det i 1801 tegnede til krig, blev Helsingørs Borgervæbning reorganiseret. Et borgerligt artillerikorps blev oprettet som en del af den bestående borgervæbning. Korpset skulle styrke besætningen på Kronborg og Skanseørebatteriet. En borgervæbning kan med sikkerhed følges tilbage til midten af 1500-årene i Helsingør. Her skulle alle byens borgere møde under våben ved rådhuset, når stormklokken ringede. Borgervæbningen mønstrede i første halvdel af 1600-årene omkring 700 mand, fordelt på tre kompagnier med hver sin fane. Ved siden af »den store vagt« optræder allerede fra 1500-årene en særlig nattevagt, eller som den benævntes, »den lille byens råbende vagt«. Den var oprindelig et udvalg af »den store vagt«, men afløses senere af vægterne. Fra omkring 1700 har man tillige en særlig tårnvægter, der fra Sct. Olai kirketårn skulle give agt på mulige ildebrande. Var der observeret brand et sted, blev en tændt lygte hængt ud på den side af tårnet, hvor der var ildløs. Om dagen var det dog en rød fane. Tårnvægteren klemtede derefter med brandklokken for at meddele brandens styrke og art. Byens øvrige vægtere slog yderligere alarm ved piben og råben i gaderne.

Slukningsmandskabet blev taget fra borgervæbningen, hvor de udtagne tilsyneladende dannede et særligt brandkorps. Man kunne aftjene sin borgerlige værnepligt såvel i det borgerlige artillerikorps som i brandkorpset. Mens artillerikorpset især rekrutteredes indenfor de højere samfundslag, udgjorde håndværkssvende og arbejdsfolk hovedparten af brandkompagniets indrullerede, og det blev derfor regnet for mindre »fint«.

En af byens sælgerkoner har taget stadeplads ved havnen umiddelbart overfor toldkammeret. Som det også fremgår af »lommebogen« fra 1799, havde søhandelsstaden Helsingør en ganske stor og varieret handelsstand. Radering af Tom-Petersen, ca. 1890. Samtlige illustrationer: Helsingør Bymuseum.

Havde ilden først fået ordentlig fat, kunne brandfolkene sjældent gøre meget andet end at pøse lidt vand over bålet og iøvrigt forsøge at begrænse ildens videre fremfærd ved at nedrive de omkringliggende bygninger. Det var nedbrydningskorpsets opgave.

Når den røde hane galede over byens tage, var det med andre ord virkelig alvor. Ildløs var derfor forståeligt nok noget som datidens mennesker virkelig frygtede og efter bedste formåen søgte at forebygge ved blandt andet udstedelse af reglementer og forordninger. »Tobaksmøgen på skibe i havnen forbydes under straf af 1 rdl., ligeledes lys og ild under 4 rdl.; men er det om natten, da 10 rdl.s straf, halvt til angiveren, halvt til stadens kasse. Kan han ej betale, dømmes han af magistraten i skrubkarren, eller på vand og brød indtil 4 måneder«. Den vægt og betydning netop denne bestemmelse blev tillagt i samtiden turde vel fremgå med al tydelighed af det forhold, at den også har fundet vej til »lommebogen« – vejviser anno 1799.

En by set lidt fra oven – i vintersol

Af John Jedbo

En vandring fra Sandkroen omkring Frederiksværk til Kregme trinbræt er en stemningsfuld blanding af naturoplevelser og egnshistorie. Og forfatteren har fotografiapparatet over skulderen, så tekst og billeder udgør en harmonisk helhed.
Det skal tilføjes, at både tekst og billeder er fra 1983.

En by oplever man bedst ved at nærme sig den til fods fra en passende afstand.
En morgen i begyndelsen af marts for nogle år siden tog jeg bussen til Sandkroen, stod af ved købmanden og købte lidt til at spise og drikke inden vandringen sydpå.

Det var råkoldt og diset solskin med lange, sure skygger i grøfter og mellem træer. Søndenvinden havde taget den sidste sne, der lyste i lavningerne. En mor passerede med rollinger, der stavrede vinterklædt med stive bevægelser. Kun Tuborgmanden står og sveder både sommer og vinter.

Egnen omkring Sandkroen er flad som en pandekage. Høje skovfyr i sandet grund hælder svagt mod øst. Her er ikke langt til Kattegat. I stenalderen var dette – sammen med Arresø – en vig af Kattegat. En god kilometer mod nord lå Lerbjerg, og lige så langt mod syd lå Arrenakke som forblæste næs i stenalderens hav.

Sandkroen ligger endnu i Frederiksværk kommune, og vejen hedder Helsingevej. Få hundrede meter mod øst begynder Helsinge kommune, og dér hedder vejen naturligvis Frederiksværkvej.

Syd for Sandkroen løber en behagelig vandresti mellem fyrrene et lille stykke fra Helsingevej og langs denne. Ved et vejsving hører den op. Det gør det flade land og fyrreskoven også.

Foran ligger en bakkeknude med dyrkede agre og med Arrenakke, 45 meter, som det højeste punkt.

Ved en malerisk firelænget bindingsværksgård, Grønnehave, fører en sti op over Arrenakke og ned til Arrenakkevej med en robust stigning, der er sjælden for Nordsjælland.

Jeg så en vig af den flade Arresø skinne gennem disen under en lav vintersol i sydøst. Mod syd står Vinderød Kirkes spir under et højt hvælvet bakkedrag med Maglehøj og Arresødal Skov. Om få år vil udsigten være ødelagt af en opvoksende granplantning. Mod nordøst så jeg det skovklædte Lerbjerg – det ligger jo midt i Tisvilde Hegn – rage op over en mørkegrøn og brunviolet flade, stenalderhavets fjord, med skovfyr og birke. Kun en enkelt røgsøjle erindrede om, at sletten et tæt besat af sommerhuse.

Ved Pottemagerbakken kan man se mod syd ind over Frederiksværk.

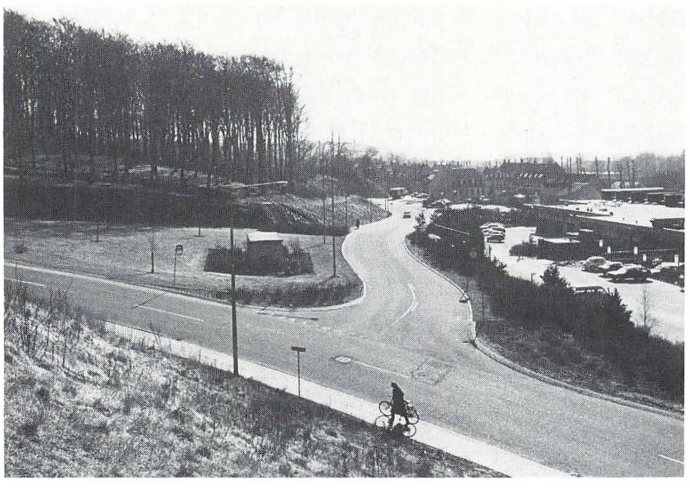

Tuborgmanden står og sveder både sommer og vinter.

Rundkørslen ved Vinderød Skov – en poetisk trafikløsning.

På Arrenakke er man, efter kortet at dømme, omgivet af bebyggelse på tre sider. Den nærmeste er på få hundrede meters afstand. Asserbo m. fl. er imidlertid skjult af fyr og birk. Vinderød Skovhuse og Frederiksværk ligger skjult bag bakkehæld og skove.

Bakkeknuden rummer flere firelængede, maleriske og egnstypiske gårde. Med større landbrugsredskaber og ændret praksis i håndværket er de blevet dyre at vedligeholde.

Fra Arrenakkevej gik jeg over bakkeknuden til Elmegårdsvej og ned gennem Vinderød Skov for at nærme mig Frederiksværks pulserende liv i en rundkørsel; et hjerte, der pumper færdsel ud i seks forskellige retninger. En rundkørsel er en poetisk trafikløsning. Bevægelsen minder lidt om folkedansens. Holde tilbage. Flette. Bevæge i kreds. Og i forskellige lande er der forskellige regler for, hvorledes man fører sig i en rundkørsel.

Hvis man ikke på tegnebordet – dette sjælløse sted – for fyrre år siden havde forgrebet sig på bakkehældet mellem Tranemosevej og Pottermagerbakken, ville man have haft en ubrudt og naturlig linieføring for en sti fra Arrenakke gennem Vinderød Skov til Pottemagerbakken og videre derfra ad Bakkestien til Grævlingehøj ved Kregme.

Levnet er et ganske vist lille men fremragende areal oven for Mindelunden, hvor man kan sidde på bænke på en afsats og skue mod syd ind over Frederiksværk og fundere over, hvad man gør ved vore byer.

For at proppe et indkøbscenter lige ned midt i byens gamle hovedgade har man gravet en masse bakke og skov bort for at få plads til bilerne. Også de biler, som centret selv trækker til. Og Nørregade, hovedgaden, med sine to rækker beskedne og tilpassede købstadshuse, er slået i stykker. Overskueligheden, byplanen, velværet ved at kunne orientere sig logisk og ubesværet, er slået itu for altid. Nu har Frederiksværk to Nørregader. En nordlig og en sydlig afhugget stump.

Den gamle frederiksværker sad på en bænk ved centret i en bydel, han næppe føler sig hjemme i. Og hvor kan han gå hen? I Krudtuglen? I Natuglen? Krudtværksmuseet ligger i forskrækket skjul bag Allégade, der er blevet trafikalt ophøjet, men visuelt fornedret til supergade.

Er hovedgadens nordende kold og meningsløst vildledende for al færdsel, har sydenden ved kanalen til gengæld en række gamle og kul-

Nord Centret i Frederiksværk.

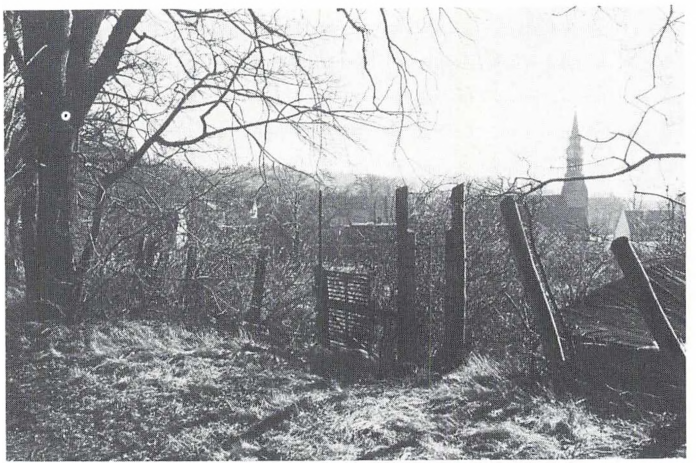

Frederiksværk set fra Classens Bakke.

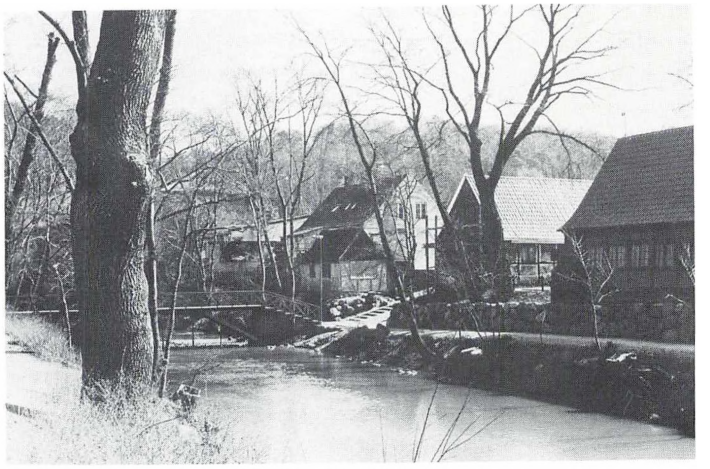

Kanalen, som Frederiksværk skylder sin oprindelse og vækst.

turhistorisk interessante bygninger samlet omkring Torvet.

Fra brinken over Pottemagerbakken havde jeg udsigt over krudtværksbydelen og den nye byskole mod vest og mod Halsnæs højdedrag i nordvest.

Jeg steg ned ad brinken og fandt en herlig sti, der løber i skovbrynet løftet over byens tage. Det er det allernordligste stykke af Bakkestien. Heroppefra oplever man endnu byen som et klassisk bybillede med røde tage samlet omkring et kirketårn. Beroligende. Velgørende. Men også et forførende drømmebillede.

Lidt tættere på ser man store gabende huller mellem husene med asfalterede parkeringspladser. Baggårdsparkeringspladserne er her som i Ballerup, Brønderslev og alle andre steder uværgerligt forsynet med de stedlige bankers navnetræk.

Pladsen bag kirken, den gamle markedsplads ved kanalen, er også gjort til parkeringsplads. Kirken med det kobbertækte spir er købstadens synlige og harmoniske midtpunkt, når man ser Frederiksværk lidt på afstand. Frederiksværk fik først sin egen kirke i 1911. Da var købstaden fire år gammel.

Neden for markedspladsen ligger kanalen, som Frederiksværk skylder sin oprindelse og vækst. Kanalen blev gravet 1717-19 for at give Arresø et stabilt afløb til Roskilde Fjord. Før var her foruden landsbyerne Vinderød og Kregme kun forblæste overdrev. For at udnytte kanalens muligheder for møledrift forsøgte man uden held med forskellig virksomhed.

Først under generalmajor Classens strenge ledelse i forbindelse med en økonomisk opgangstid kom der drift i Frederiks Værk, benævnt således siden 1756. Efter Fabricius' udtræden af Kompagniskabet i 1760 købte kongen værket, men Classen beholdt inspektionen. Det var ved den lejlighed, kongen skal have meddelt Classen: »... og at han dermed efter eget Behag maa skalte og valte, som han vil«.

Axel Poulsens Støbe-Peder.

På Torvet står billedhuggeren Axel Poulsens »Støbe Peder«, skænket af Ny Carlsberg Fonden i 1956 ved 200-året for Classens og Fabricius overtagelse af slibemøllen og ved De forenede Jernstøberiers 50-års jubilæum.

Traps Danmark, 3. udgave, der registrerer driften i Frederiksværk i midten af 1890erne, opregner følgende, der kan læses som et moderne digt med alle de forestillinger om lyde og lugte, ordene fremkalder. Hør selv:

»Anker Heegaards Fabrikker, der beskæftiger o. 200 mandlige og kvindelige Arbejdere, bestaa af a) et Jærn- og Metalstøberi med tilhørende Rense-, Slibe- og Snedkerværksted, b) et Maskinværksted med Smedie, c) et Emailleværksted for Støbejærnsartikler, særlig Kogekar, d) en Fabrik for Tilvirkning af pressede Artikler af Pladejærn med tilhørende Emailleværksted, e) en Melmølle. Støberiet producerer dels alm. Handelsgods, dvs.: Gry-

der, Pander, Kedler, Ovne, Plovgods, Vognbøsninger, dels Maskingods, Pumper, Vognaksler m.m. samt Projektiler. Metalstøberiet leverer al Slags Metalstøbegods samt Kirkeklokker. Melmøllen, der har 3 Kværne og især arbejder for Forbruget paa Stedet og i Omegnen, samt Støberiet og Maskinværkstedet drives med Vand-, de øvrige Værksteder med Dampkraft. Alle Værksteder oplyses ved elektrisk Lys«.

Den skramlende lyd af kogekar, pander, kedler osv. afløses nu af metalliske slag og dampmaskinens hvæsen:

»Kobbervalseværket drives af 2 Dampmaskiner (tils. 150 Hestes Kr.), der bevæger 8 Par Valser, 2 Hammere, 1 Stampeværk, 1 Trækkebænk, 1 Drejebænk, 3 Sakse samt Dampmaskinen for det elektriske Lys«.

Udsigt fra Bakkestien, hvor Stålvalseværket skyder sig ud i fjorden.

Hotel Frederiksværk i den snart 200 år gamle gule bygning på Torvet er et godt sted at gå hen og fordøje indtryk og læse »rejselitteratur« i rolige omgivelser over en kande kaffe i store pæne lokaler. Efterhånden savner en del provinsbyer et sådant anstændigt sted at drikke kaffe en søndag.

Jeg gik op ad Brede Åsti, der

Strandvejen.

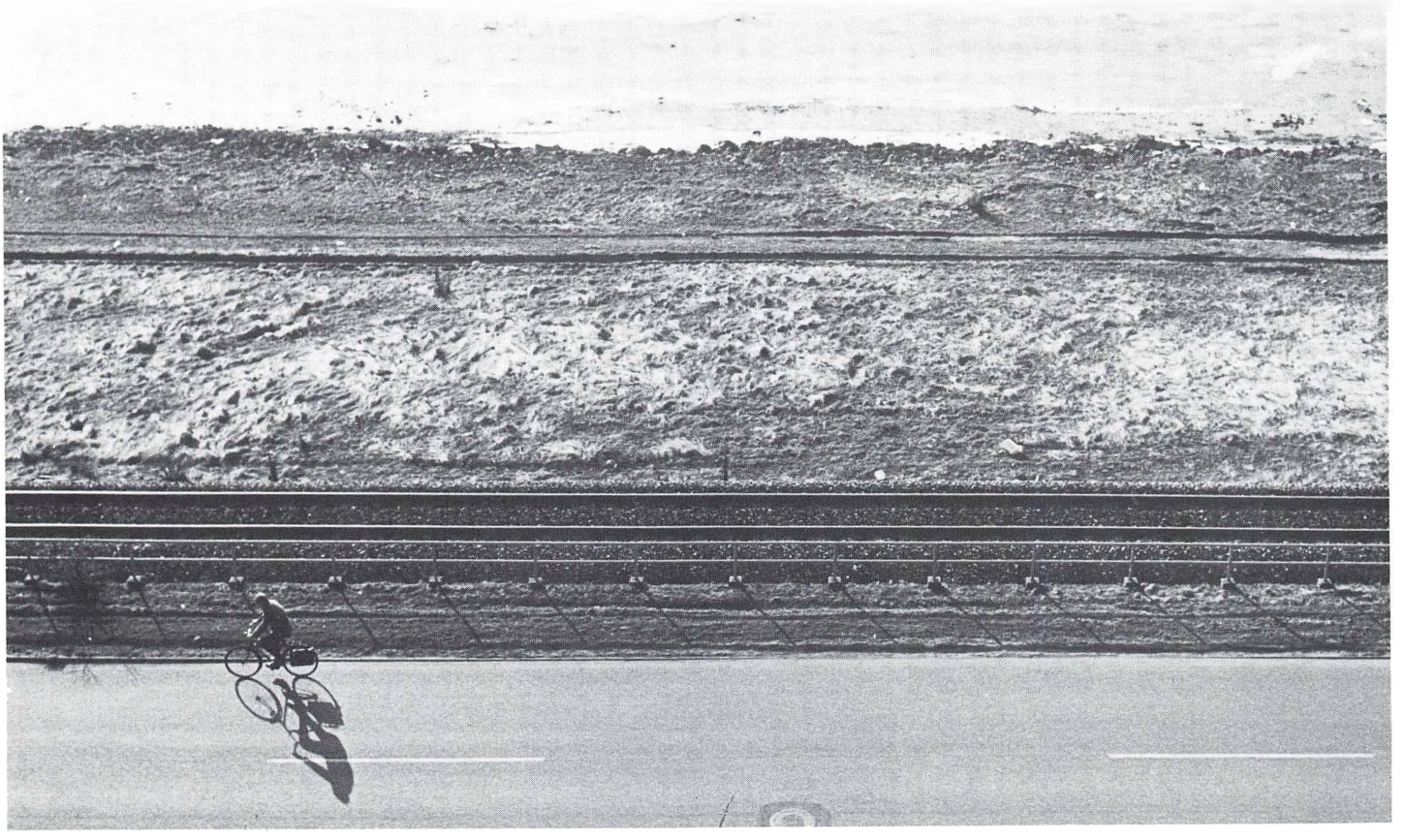

skal opleves om vinteren, når stadens profil med kirketårn synes mellem de nøgne træer. Jeg besteg Norske Bakke og fulgte Bakkestien sydover oven for Det danske Staalvalseværk. Værket blev bygget på en opfyldt grund ude i Roskilde fjord i 1940-42.

På en forblæst banke med en birkelund så jeg værket skyde sig ud i fjorden. Frederiksværks velfærd afhænger af beskæftigelsen på værket. Beskæftigelsen afhænger igen af produktionskvoten, som bestemmes i EF-parlamentet. Arbejdsløsheden blandt stålarbejdere i Europa er stor...

Mod syd nærmer Bakkestien sig Strandvejen. Fra bakkens overkant opleves den smalle forstrand, som her bærer både vej og jernbane, som et stribet bånd.

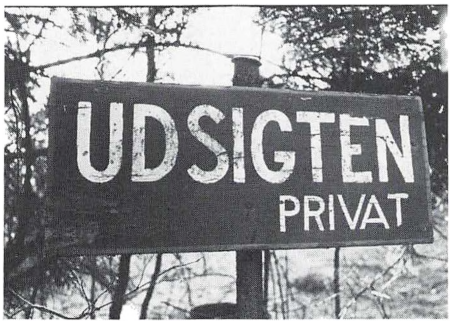

Privat udsigt fra Bakkestien.

Efter Bakkestiens skæring med Strandvejen og jernbanen løber den i en afvekslende zig-zag gennem et sommerhusområde sydpå til Grævlingehøj. Sommerhusgrundene vogtes nidkært af private. Således er Nordsjællands kyst besat af sommerhuse eller almindelig bymæssig bebyggelse hele vejen herfra mod nord til Liseleje og videre mod øst over Sandkroen, Tibirke bakker og Tisvilde til Helsingør og derfra mod syd til og med Køge! Jeg er begejstret tilhænger af strandbyggelinjen. De folkevalgte vedtog den blot 50 år for sent.

Gennem et godt hundrede meter bredt skår mellem sommerhusbebyggelsen får man fra Grævlingehøj en smagsprøve på hvilket herligt fjordlandskab, man hat sat over styr ved at lukke fjordkysten med bebyggelse. Ville ikke sommerhusejerne selv have haft mest glæde deraf, hvis al bebyggelse blot var trukket nogle få hundrede meter ind i landet?

Solen var på vej ned over Nordskoven i Horns Herred bag fjorden, så jeg steg ned til Kregme trinbræt, stillede stopsignalet, og kørte med toget hjem.

Naturfredet areal ved Grævlingehøj. Samlet fotos: John Jedbo, 1983.

1/4 LITER VELVÆRE

Maarum er en naturlig, alkalisk mineralvand, direkte fra statens kilde i Gribskov. Maarum er syreneutraliserende, og hvad mineralindholdet angår, ligger den langt over de fleste naturlige mineralvande, idet Maarum indeholder over 1000 mg natriumbicarbonat foruden andre nyttige mineraler pr. liter. Maarum er god for tørsten. God til at blande. God »dagen derpå«. God for maven.

Og den er god, når kalorierne er ved at ta' overhånd.

dig og mig og WIIBROE

Et Billed-Blad,

til nyttige Kundskabers Udbredelse og Sindets gavnlige Opmuntring,

for alle Stænder.